

مجله علمی پژوهشی «پژوهش‌های برنامه‌درسی»
انجمن مطالعات برنامه‌درسی ایران
دوره دهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۹
صفحه‌های ۱۵۷-۲۰۲

شناسایی ابعاد برنامه درسی مغفول بر اساس تفاوت برنامه درسی آکادمیک و برنامه درسی قصد شده آموزش مفاهیم شهروندی در کتب مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول^۱

روزیتا مصطفی پور* یوسف ادیب** صادق ملکی آوارسین*** بهنام طالبی****

چکیده

آماده‌سازی و تربیت شهروندان یکی از مهمترین وظایف نظام‌های تربیتی به خصوص نظام تعلیم و تربیت محسوب می‌شود. هدف این تحقیق شناسایی ابعاد برنامه درسی مغفول بر اساس تفاوت برنامه درسی آکادمیک، و برنامه درسی قصد شده آموزش مفاهیم شهروندی در کتب مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول بوده است. در این مطالعه از دو روش کیفی منطبق بر منطق استقرایی یعنی تحلیل محتوای کیفی متون، و مطالعه موردی کیفی استفاده شد. در مرحله تحلیل محتوای متون، منابع تحلیل شده عبارت از محتوای کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های هفتم، هشتم و نهم بوده‌اند، و نمونه برابر با جامعه بوده است. واحد تحلیل، یک درس و واحد ثبت نیز عبارت از یک پاراگراف، یک تصویر و یا یک تکلیف بوده است. در قسمت مطالعه موردی کیفی، مشارکت‌کننده‌ها شامل استادان حوزه مطالعات اجتماعی، و جامعه‌شناسی دانشگاه‌های تبریز و ارومیه بوده، و نمونه‌گیری نیز با رویکرد هدفمند، و مبتنی بر تکنیک نمونه‌گیری موارد مطلوب انجام شده و با ۱۶ نفر مصاحبه ژرف‌نگر به عمل آمد. مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمونی، تحلیل شدند. در نهایت مضمون‌های حاصل از مصاحبه‌های استادان با مضمون‌های کتب درسی مقایسه شد. بر اساس نتایج به دست آمده، مضامین آموزش اقتصادی (آشنا نمودن دانش‌آموزان با شغل‌های نوین در شبکه‌های اجتماعی، کمک به دانش‌آموزان در انتخاب شغل مناسب، تلاش کردن به صورت جدی در زمینه‌های مالی، آشنایی با مفهوم پس‌انداز و ساده زیستی)، آموزش خانواده (آشنایی با شیوه‌های همسرگزینی)، آموزش صلح، حل تعارضات و کشمکش‌ها- مقاومت در برابر ظالم، و دفاع از حقوق خود، امنیت، تربیت سیاسی، آموزش مهارت‌های زندگی، آشنایی با نقش جنسیت، و آموزش تفکر منطقی به عنوان مضمون‌های مغفول از نظر استادان شناسایی شد.

واژه‌های کلیدی: تربیت شهروندی، برنامه درسی مغفول، برنامه درسی آکادمیک، مطالعات اجتماعی، متوسطه دوره اول

^۱ این مقاله مستخرج از رساله دکتری روزیتا مصطفی پور است.

* دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، مدرس دانشگاه فرهنگیان علامه طباطبایی ارومیه
rozitamostafapur@yahoo.com

** استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

adib@ut.ac.ir

*** دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران

s.maleki@iaut.ac.ir

**** استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران. btalebi1351@yahoo.com

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۰۲/۱۰ تاریخ دریافت مقاله نهایی: ۹۸/۰۱/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۱/۲۵

مقدمه

شهروندی به معنای سنتی به عنوان عضویت در یک جامعه سیاسی و جغرافیایی تعریف می‌شود که فرد با عضویت در آن از نظر قانونی دارای وظایف و حقوقی می‌شود. شهروندان به عنوان اعضای یک جامعه در آن مشارکت می‌کنند، و در برابر حقوقی که دارند، مسئولیت‌هایی را نیز در راستای اداره بهتر جامعه و ایجاد نظم بر عهده می‌گیرند. به این ترتیب جنبه‌های شهروندی شامل وظایف، مسئولی‌ها و مشارکت است (Leek, 2016). تربیت شهروندی عرصه‌ای مهم برای انتشار ارزش‌های اجتماعی، و ایجاد نظم و انضباط در جامعه است (Strandbrink, 2019). تربیت شهروندی در عصر امروز نه یک نیاز، بلکه یک اولویت است. اعضای جامعه باید بیاموزند که به نحوی مؤثر در بهبود بخشیدن به امور گوناگون جامعه مشارکت کنند. تربیت شهروند خوب از دل مشغولی‌های اکثر نظام‌های دنیا به شمار می‌آید (Gholtash, 2009). یکی از مهمترین و زیربنایی‌ترین نظام‌ها در هر کشور، نظام‌های آموزشی هستند که به عنوان محوری جهت تربیت سرمایه‌های انسانی، و توسعه پایدار و همه جانبه محسوب می‌شوند، و یکی از مهمترین وظایف این نظام‌ها تعلیم و تربیت، پرورش شهروندانی مسئولیت‌پذیر، و آگاه به مسائل، حقوق فردی و اجتماعی است. بنابراین، مفهوم تربیت شهروندی و اهمیت آن مطرح می‌شود. تربیت شهروندی به آن بخش از فعالیت‌های تعلیم و تربیت اطلاق می‌شود، که در اشکال رسمی و غیر رسمی، افراد یک جامعه را برای عضویت در جامعه آماده و جامعه‌پذیر می‌کند (Vaishali & Bethany, 2019). به آموزش مفاهیم شهروندی در کشورهای توسعه یافته توجه خاصی می‌شود، و برای آن برنامه‌های مختلفی طراحی می‌شود، و این مفاهیم از دوران کودکی تا نوجوانی آموزش داده می‌شود (Olga, 2014). اما تحقیقات نشان می‌دهند که امروزه دانش‌آموزان کشور ما در برخی از مهارت‌های شهروندی با ضعف روبه‌رو هستند (Mohammad Jani, 2011). (Lotfabadi, 2006)، گزارش کرده که گروه‌های درخور توجهی از دانش‌آموزان ایرانی دچار ضعف‌های اساسی در هویت اجتماعی و مدنی بوده، گرفتار نگرش‌های ضد اجتماعی، خلافتکاری و روحیه سرکشی هستند. شواهد زیادی وجود دارند که نشان می‌دهند، در ایران دانش‌آموزان و دانشجویان پس از طی سال‌های متمادی در مدارس و دانشگاه‌ها و تحت تعلیم و تربیت رسمی قرار گرفتن، دانش و مهارت و ارزش‌هایی را که پایه و اساس مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه و مبدل شدن به یک شهروند حرفه‌ای است را نمی‌آموزند (Mohammad Jani, 2011). نگاهی به اسناد بالا دستی ایران از جمله سند تحول بنیادین آموزش

و پرورش نشان می‌دهد، که به تربیت شهروندی به صورت مستقیم و غیر مستقیم توجه شده است. در این سند بر ضرورت تربیت شهروندی تأکید شده است، که دارای بصیرت و تعالی در زمینه‌های عبادی - اخلاقی، اعتقادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی باشد، و فردی که به منافع و مصالح فردی، و اجتماعی در چهارچوب منافع و مصالح ملی توجه نماید، مسئولیت‌پذیر باشد؛ دارای روحیه جمعی و مهارت‌های اجتماعی بوده، و نقش‌آفرین در انتخاب آگاهانه، عقلانی، مسئولانه و مختار در فرایند زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی باشد. بر اساس این سند، آموزش و تربیت شهروندی از مواردی بسیار ضروری و از وظایف اصلی آموزش و پرورش است. با وجود این نتایج پژوهش‌ها نشان داده‌اند که در نظام آموزش و پرورش به ویژه برنامه‌های درسی مدارس توجه لازم به تربیت شهروندی نمی‌شود، و صرف نظر از آنکه برنامه‌های ویژه‌ای تحت عنوان «آموزش شهروندی» وجود ندارد، در قالب برنامه‌های درسی دیگر نیز کمتر اثری از آن را می‌توان یافت (Fathi Vajargah & Diba, 2002). در نظام آموزشی کشور ما کتاب خاصی به آموزش شهروندی اختصاص داده نشده است، و محققان باید مفاهیم آموزش شهروندی را در لایه لای کتب مختلف مطالعه نمایند. از دروسی که آموزش شهروندی در قالب آن قرار می‌گیرد، و منبعی مهم در تربیت شهروندی به شمار می‌آید، درس مطالعات اجتماعی است. مطالعات اجتماعی علاوه بر مناسبتش با مردم، با جهان مجاور و اوضاع زندگی مردم آن، سر و کار دارد. اهمیت جهان مجاور و شرایط زندگی بر نحوه تفکر، شناخت خود، کیفیت زندگی و اعتقاد به آینده، جنبه‌های اصلی مطالعات اجتماعی هستند (Mahmoudi, 2011). بررسی‌های متعدد نشان داده‌اند که مطالعات اجتماعی می‌تواند، همه عناصر ریاضی، علوم، هنر، موسیقی، فعالیت بدنی را یکپارچه سازد. چنین اتحادی بسیار مهم است، زیرا در جهان واقعی که دانش‌آموزان در آن زندگی می‌کنند، همه زمینه‌ها با عناصر مطالعات اجتماعی بسیار نزدیک شده‌اند، و آن رشته‌های علمی که بر محتوای علوم اجتماعی و تاریخ بسیار تکیه می‌کنند، مردم را برای به دست آوردن اهدافی برای فعالیت‌های یک شهروند مردم سالار آماده می‌کنند (Goodman & Adler, 2012). با توجه به مطالب ذکر شده، لزوم آموزش مفاهیم شهروندی به دانش‌آموزان در نظام آموزشی و برنامه درسی در قالب مطالعات اجتماعی کاملاً احساس می‌شود. صاحب‌نظران و اندیشمندان تعلیم و تربیت، برنامه درسی را مهمترین عنصر تشکیل‌دهنده نظام تعلیم و تربیت می‌دانند. به نظر (Eisner) برنامه درسی مجموعه‌ای از رویدادهای از قبل

پیش‌بینی شده‌ای هستند که به قصد دستیابی به نتایج آموزشی برای یک یا بیش از یک فراگیر در نظر گرفته شده‌اند (Kauper & Jacobs). در حوزه برنامه درسی متخصصان برنامه درسی سه مقوله کلی «برنامه درسی رسمی یا آشکار»^۱، «برنامه درسی پنهان»^۲ یا ضمنی» و «برنامه درسی مغفول»^۳ را مطرح نموده‌اند، به جز برنامه درسی رسمی (صریح) که حاوی اهداف، محتوا، و روش‌های آشکار و منتشر شده مورد حمایت نظام آموزشی است، برنامه‌های درسی پنهان و مغفول نیز آموزش داده می‌شوند. آموزش برنامه درسی مغفول و پنهان بدین معناست که دانش‌آموزان در جریان حضور در نظام آموزشی و شکل‌گیری دامنه تجربیاتشان، تحت تأثیر این دو برنامه نیز قرار می‌گیرند و کوشش برای به تصویر کشیدن نتایج یادگیری یا تجربه‌های یادگیری دانش‌آموزان بدون توجه به این مفهوم کوششی ناقص و نافرجام بوده، و هرگز نمی‌تواند این عرصه را به شکلی جامع یا تمام و کمال به تصویر بکشد. برنامه درسی مغفول یکی از مفاهیم چالش برانگیز و یکی از سرمایه‌های مفهومی رشته برنامه‌ریزی درسی محسوب می‌شود. بیش از دو دهه از زمانی که این مفهوم برای نخستین بار توسط آیزنر معرفی شد می‌گذرد، اما باعث تعجب است که برخلاف برنامه درسی پنهان به این مفهوم آنچنان که باید توجه نشده است (Adib, Fathiazar, Karimi & Soltani, 2016). به نظر آیزنر برنامه درسی مغفول، بخشی از برنامه درسی است که از آن غفلت شده است، و دانش‌آموزان هرگز فرصت یادگرفتن آن را نخواهند یافت، اگر چه ممکن است اهمیت آن‌ها بیشتر از مواردی است که توسط مدرسه آموزش داده می‌شود. از نظر آیزنر برنامه درسی مغفول برنامه‌ای است که بدون دلیل، ناآگاهانه و به‌طور غیر معقول حذف شده است، و در اثر شتاب‌زدگی، سنت، عادت و... به وجود آمده است (Chaka, Lephala, & Nandipha, 2017). هدف برنامه درسی مغفول جلب توجه تصمیم‌گیرندگان برنامه‌های درسی به تأمل درباره آن چه از دستور نظام آموزشی، و از حوزه برنامه درسی رسمی حذف می‌شود است. این برنامه سبب حفظ پویایی در برنامه درسی می‌شود، و موجب جلوگیری از گرفتار شدن آن در دام سنت می‌شود، و به برنامه‌ریزان درسی می‌گوید هو شیارانه و با توجه به نیازها و ضرورت‌های حال و آینده فرد و جامعه تصمیم بگیرند (Chowdhury, Binte Mahmud; Siddique & Nure Alam, 2017). علاوه بر این، برای پی بردن به نقاط قوت و ضعف برنامه‌های درسی بایستی ابعاد، و سطوح آن به صورت مو شکافانه

¹ - Explicit Curriculum

² - Hidden Curriculum

³ Null Curriculum

توسط محققین بررسی شود. طبقه‌بندی‌های مختلفی از سطوح برنامه درسی وجود دارد. یکی از مهمترین و شناخته شده‌ترین این طبقه‌بندی‌ها، طبقه‌بندی (Klein) است. کلاین برنامه‌ریزی درسی تحت عنوان الگوی نظام آموزش مدرسه‌ای^۱ را معرفی کرد. وی ۷ سطح ۱- برنامه درسی آکادمیک^۲ ۲- برنامه درسی اجتماعی^۳ ۳- برنامه درسی رسمی^۴ ۴- برنامه درسی نهادی^۵ ۵- برنامه درسی آموزشی^۶ ۶- برنامه درسی اجرایی^۷ ۷- برنامه درسی تجربی^۸ را برای برنامه درسی معرفی کرده است (Emami, Welsh, Dianne, Veland & Davari, 2019). یکی از مهمترین این سطوح، برنامه درسی آکادمیک یا آرمانی است، و منظور از برنامه درسی آکادمیک، برنامه درسی است که صاحب‌نظران علمی آن را مد نظر قرار می‌دهند و در تصمیم‌گیری مرتبط با آن‌ها، ایفای نقش می‌نمایند. این سطح، بیشترین فاصله را با فراگیر دارد. استادان دانشگاه‌ها و محققان حوزه‌های علمی تصمیم‌گیرندگان اصلی در سطح برنامه درسی آکادمیک هستند (Fathi Vajargah, 2016).

پیشینه پژوهش

شهروندی یکی از مهمترین عرصه‌های سیاسی - اجتماعی است که در طول تاریخ به اشکال گوناگون و با تعبیر مختلف حقوقی، سیاسی و فلسفی رواج داشته است. از آنجایی که تربیت شهروندی در حوزه مطالعات اجتماعی است، پس باید نظرات متخصصان اجتماعی و جامعه‌شناسان در طراحی برنامه‌های آموزش شهروندی مد نظر قرار گیرند. در زمینه برنامه درسی مغفول در کتب درسی، (Shahbazi, 1393) گزارش کرده که در کتب مطالعات اجتماعی به مشاغل جدید کمتر توجه شده است، و یافته‌های (Parastari Farkoosh, 2003) نشان داده که تفکر راهبردی در حیطه اشتغال در میان دو دوره ابتدایی و متوسطه دوره اول وجود ندارد، و به مشاغل جدید و راهبردی توجهی نشده است. البته در کتاب‌ها بعضی از مشاغل سنتی و صنعتی موجود معرفی شده است، و شغل‌های نوین و فرصت‌های آموزش مجازی و شبکه‌های اجتماعی مغفول مانده‌اند. با مشاهده جامعه می‌توان دریافت که هر روز بر میزان کاربران شبکه‌های مجازی افزوده می‌شود.

¹ - a study of schooling (sos)

² - academic

³ - social

⁴ - formal

⁵ - institutional

⁶ - instruction

⁷ - operational

⁸ - experiential

بنابراین، ضروری است در کنار تهدیدهای این فضا به فرصت‌های آموزشی نیز در این زمینه توجه شود. در زمینه آموزش خانواده و آشنایی با شیوه‌های صحیح همسرگزینی، (Mahram & Nabizadeh, 2007) گزارش کرده‌اند که کتاب‌های درسی متوسطه دوره اول در تربیت جنسی مخاطبان و آموزش شیوه‌های صحیح انتخاب همسر ایفای نقش نمی‌کنند؛ به طوری که حجم بسیار ناچیزی از کتب درسی مطالعه شده است به این امر مهم پرداخته است. (Irala, Urdiain & Lopez, 2008)، در تحلیل محتوای کتب درسی مدارس اسپانیا دریافتند که کمبود برنامه‌های آموزش جنسی و ازدواج در مدارس این کشور، نقش مهمی را در بروز معضلات در میان نوجوانان، ایفا کرده است. یافته‌های تحقیق آن‌ها، حاکی بود که کتب درسی، فاقد توانایی انتقال اطلاعاتی دقیق و معتبر به مخاطب بوده، و در هر کتاب درسی، حتی پیام‌های نامناسب به یادگیرندگان منتقل می‌شوند.

(Gavidia Katalan, 2003)، نیز پس از تحلیل محتوای کتب متوسطه، آموزش موضوعاتی خاص، را در زمینه‌های بهداشتی و مراقبتی، ناکافی گزارش نموده است. تربیت جنسی و آموزش ازدواج، به توسعه مهارت‌های ضروری افراد در جهت تعامل بایسته با نیازهای درونی خود و جنس مخالف اشاره دارد. پرورش این بعد فردی است که می‌تواند از منظر تمامی رویکردهای برنامه درسی، اعم از رفتاری و دیسیپلینی — موضوعی، تا رویکردهای انسان‌گرایانه و ماورای فردی، باعث نیل به آرمان‌های تربیتی شود. کنار آمدن با خود و شکل‌گیری هویت و خودپنداره جنسی، و به دنبال آن نیل به استعلا و زندگی زناشویی سالم (تأکید دیدگاه‌های انسان‌گرایانه و ماورای فردی)، تعامل شایسته با جنس مخالف، ایفای نقش شهروندی، همسری، والدینی و همکاری متأثر از یادگیری نقش جنسیتی (تأکید رویکردهای اجتماعی)، کارکرد مناسب و فراگیری مهارت‌های مربوط به امور جنسی (تأکید رویکردهای رفتاری و دیسیپلینی - موضوعی)، همگی حکایت از ضرورت توجه برنامه درسی به آموزش جنسی^۱ و ازدواج، و به تبع آن زندگی سالم خانوادگی برای مخاطبان نظام آموزش و پرورش رسمی، دارند. چنانچه میلر (Miller, 2000)، به نقش برنامه درسی و مدرسه در مسیر جامعه‌پذیری مخاطبان مدرسه‌ای اشاره نموده، و بر درونی‌سازی ارزش‌های جامعه و یادگیری آنان در ایفای نقش بزرگسالان تأکید می‌نماید (Mahram &). افراد باید بتوانند قابلیت‌های لازم برای زندگی در یک جامعه مدنی مانند تساهل، تسامح و حل تضاد از طریق گفتگو و مذاکره و مانند آن را

¹ Sexual Instruction

به دست آورند. دانش آموزان باید افرادی صلح‌جو تربیت شود، تا با روش‌های رفع تعارض و کشمکش بین فردی آشنا شده، و تعارضات و اختلافات خود با دیگران را با روش‌های مسالمت‌آمیز حل کنند. امروزه افراد در سطوح مختلف با انواع کشمکش‌ها و تعارضات باورنکردنی روبرو هستند. دانش آموزان باید با این کشمکش‌ها آشنا شوند، تا بتوانند برای ایجاد و گسترش صلح در سطح جهانی بکوشند.

(Knowles, Torney & Barber, 2018)، در تحقیق خود با عنوان ارتباط بین آموزش و تعامل مدنی، به ارائه یافته‌های پایگاه داده‌های بین‌المللی وسیع، منابع ارزشمندی را برای محققان، استادان، معلمان و تصمیم‌گیرندگان برنامه درسی علاقه‌مند به مشارکت و آموزش مدنی، در ملت‌های دموکراتیک و خواهان دموکراسی اشاره کرده‌اند. در این بررسی، چهار محور مهم، برجسته شده است: تعاملات اجتماعی دانش‌آموزان؛ روش‌های آموزش و یادگیری شهروندی مشارکتی؛ هویت شهروندی و اجتماعی دانش‌آموزان؛ و ارزش‌ها و نگرش‌های شهروندی. آن‌ها اشاره کرده‌اند که این چهار مورد در کتب مطالعات اجتماعی این سنین، مغفول مانده‌اند. این موارد بر ارتباط بین آموزش و تعامل مدنی تأکید می‌کند، و فرصت‌هایی را برای دانش‌آموزان، معلمان، برنامه‌ریزان و استادان در زمینه برطرف کردن نقص‌های آموزشی برنامه‌های درسی، در خصوص آموزش شهروندی، فراهم می‌کند. (Hakimzadeh, 2007)، گزارش کرده که در کتاب‌های سه ساله متوسطه دوره اول به آموزش مفاهیم مربوط به صلح و برابری کمتر از حد انتظار توجه شده است. (Karakoush, Turkan & Ozturk, 2017) گزارش کرده‌اند که در متون برنامه درسی مطالعات اجتماعی به ابعاد عدالت اجتماعی و صلح و تعارض در جهان معاصر کم‌تر پرداخته شده است. یافته‌های (Collado & Atxurra, 2006)، بیانگر آن است که در متون درسی اسپانیا از تأکید و توجه بر مفهوم تعارض اجتناب شده، و به مسئله حل تعارضات بسیار کم توجه می‌شود. به نظر (Lotfaadi, 2006)، یکی از موارد ضروری برای آموزش شهروندی آموزش مسائل مربوط به صلح و مسالمت‌جویی، برابری اجتماعی و حرمت نهادن به تفاوت‌هاست و (Jamali Tazekand, Talebzadeh Nobarian & Abolghasemi, 2013) با استناد به پژوهش‌های داخلی و خارجی، یکی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های مهم تربیت شهروندی را علاقه‌مندی به صلح و پیشرفت جهانی گزارش کرده‌اند، و گنجاندن آن را در کتب مطالعات اجتماعی ضروری دانسته‌اند. همچنین، یونسکو یکی از ویژگی‌های فرهنگ شهروندی را صلح و آرامش، در سطوح مختلف دانسته است

(یونسکو، ۲۰۱۰)^۱. (Sears & Vonne, 2005)، در پژوهش خود یکی از ویژگی‌های شهروند مطلوب را توانایی مذاکره و مشارکت با دیگران، احترام به تفاوت‌ها و تضادها، گوش دادن سازنده به دیگران گزارش کرده‌اند. همه این مهارت‌ها و به‌کارگیری آن‌ها موجب ایجاد صلح و حل تعارض‌ها می‌شوند. (Nines, Connor And Smith, 2012) گزارش کرده‌اند که آموزش شهروندی موجب ترویج صلح و آشتی در دراز مدت می‌شود، و (Evans, 2006) اظهار کرده است که به نظر معلمان آموزش شهروندی به عنوان راهی برای آشنایی نسل جوان با ترویج وحدت است. (Kant, 1724-1804) معتقد بود شهروند شدن انسان‌ها بر پایه قراردادی اجتماعی، برای تنظیم روابط و تعارض‌ناداشتن است. از آنجا که ادراک افراد از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی متفاوت (وگاهی متعارض) است، همه افراد نیازمند آموزش شهروندی برای کنش و واکنش مسالمت‌آمیز در برخورد با تفاوت‌ها هستند (Evans, 2006). موضوع دیگری که مطرح است این است که، دانش‌آموزان بایستی بتوانند از حقوق خود دفاع کنند، و در برابر ظالم بایستند. حق اعتراض، شکوفایی کرامت و عزت هر انسان است که باید از مدرسه شروع گردد. به نظر (Davies & Evans, 2002) تمکین نکردن به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه یکی از مؤلفه‌های مهم شهروندی است، و (Mehrmohammadi, 1998) تمکین نکردن به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه را از جمله ویژگی‌هایی می‌داند که مفهوم شهروندی بر آن‌ها مبتنی است. براساس آموزه‌های الهی، انسان‌ها همان گونه که باید عدالت خواه و ستم ستیز باشند، باید در شرایطی که به ایشان ستم روا می‌شود، دست بر روی دست نگذارند، بلکه به مقابله با ستم و ستمگران برخیزند (Rahmati, 2017). آ‌شنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت امنیت و داشتن حس‌قدردانی برای برخورداری از آن نیز از موضوعات مهم در زمینه مسائل شهروندی است. امنیت ناظر بر تدارک سلامت افراد جامعه در مقابل اقدامات خشونت‌آمیز و رفع دغدغه‌های ذهنی یعنی همان احساس ناامنی است. (Shahidi, 2006)، در پژوهش خود سه نوع حقوق اصلی را که حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اجتماعی - اقتصادی است را مطرح کرده است. در مورد دسته سوم نوشته است: برخورداری از امنیت جانی، امنیت مالی از اهمیت خاصی برخوردار است. اگر شرایط برقراری امنیت موجود باشد، شهروند با رضایت کامل روزگار سپری می‌کند و در حفظ آن می‌کوشد. مسئله‌ای دیگر، شناخت مسائل اجتماعی، تربیت و سواد سیاسی، شناخت تشکلهای مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها در کتب درسی است. حکومت‌ها و قوانین اجتماعی،

---

^۱ -Unesco

در ارتباطی فعال با نظام آموزشی امکان ادامه بقا می‌یابند. هدف از تربیت سیاسی، در آموزش و پرورش، شناساندن مسائل روز اجتماعی و مؤسسات اجتماعی و سیاسی و آشنا ساختن با نحوه فعالیت‌های آنان که همگام با فرهنگ اسلامی به بقای خود ادامه می‌دهند، است. دانش‌آموزان بایستی مجموعه‌های سیاسی و اجتماعی را از منظر ژرف اندیشی، خواهان صلح و امنیت بودن، خواهان عدالت و توسعه آموزش و پرورش بکاونند. آن‌ها باید بیاموزند که اصول تربیت سیاسی، شامل مواردی از این قبیل هستند: صداقت، مسئولیت سیاسی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، شایسته‌سالاری، حق‌مداری، وفای به عهد، مدارا، ظلم‌ستیزی و وحدت، تعامل شایسته و صاحب‌نظرانه، محبت، تشویق و تنبیه، نظارت و امانت‌داری و... (Masoudian & Beheshti, 2013). مهارت‌های زندگی، مانند حل مسئله و تصمیم‌گیری، نه گفتن و همدلی باید در کتب مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول وجود داشته باشد. بهتر است آموزش دانش‌آموزان بر این اساس باشد که چگونه از پس حل مسائل زندگی خود بر بیایند. برخورداری از توانایی لازم برای حل موفقیت‌آمیز مسائل موجب می‌شود، تا اعتماد به نفس بیشتر شود و احساس ارزشمندی بیشتری بوجود می‌آید. (Safarnanadeh & Musapour, 2008) و (Mirfattahi, 2011) مهارت‌های زندگی را جزء موضوعات مغفول در برنامه درسی مطالعات اجتماعی گزارش کرده‌اند. (Abdollahzadeh, 2010) گزارش کرده است که میزان توجه کتاب‌های مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول به مهارت‌های اجتماعی، متوسط است. مهارت‌های زندگی توانایی‌هایی هستند که با تمرین مداوم پرورش می‌یابند، و شخص را برای روبرو شدن با مسائل روزانه زندگی، افزایش توانایی‌های روانی، اجتماعی و بهداشتی آماده می‌کنند. مهارت‌های زندگی، ابزاری قوی، در دست متولیان سلامت روانی جامعه و در جهت توانمندسازی جوانان در ابعاد روانی-اجتماعی است. این مهارت‌ها به افراد کمک می‌کنند تا مثبت عمل کرده، هم خودشان و هم جامعه را از آسیب‌های روانی-اجتماعی حفظ کرده، و سطح بهداشت روانی خویش و جامعه را ارتقا بخشند (Naeem & Rezaei Sharif, 2016). یادگیری مهارت‌های زندگی برای همه افراد جامعه ضروری است، اما این مهارت‌ها در سنین نوجوانی و جوانی اهمیت ویژه‌ای دارد. دختران و پسران اگر به نقش‌های بارز خود در جامعه توجه کنند، و مطابق با آن پیش بروند آسیب‌های اجتماعی پیش نمی‌آید، و به تبع آن زندگی مشترک خانوادگی نیز بر پایه‌های محکم استوار می‌شود. هویت جنسی، همچنین شنا سایی و آگاهی آن در ایران دارای اشکال است، و در جامعه و فرهنگ حاکم بر آن تفاوت جنسیتی مشهود است، و متأسفانه در متن و محتوای کتب درسی این مسئله خود را نشان می‌دهد. در خصوص نقش جنسیتی کمترین اهمیت به

جنس مؤنث داده می‌شود. (Hazeri & Khalili, 2014) گزارش کرده‌اند که در کتاب‌های درسی به تربیت جنسیتی خیلی کم توجه شده است، و در کتاب‌های درسی تنها یک مورد از تربیت جنسی وجود دارد. (Ebrahimi Herestani, Mahram & Liaghatdar, 2015) نتیجه گرفته‌اند که در محتوای برنامه درسی مقطع متوسطه دوره اول، از بسیاری از قلمروهای موضوعی تربیت جنسی غافل بوده است. بی‌شک یکی از مهمترین جنبه‌های اجتماعی شدن کودکان و نوجوانان پذیرفتن نقش‌های جنسیتی از سوی آن‌هاست. جنس مشخصه‌ای زیستی، و ذاتی، و تغییر نکردنی است. جنسیت، نقشی است که جامعه آن را در روند تربیت، تعریف و القا می‌کند، و در نحوه تعریف و تربیت جنسی بسیار مهم است، و متخصصان باید به آن توجه کنند. در مورد آموزش تفکر منطقی، (Davies & Evans, 2002) گزارش کرده‌اند که در آموزش شهروندی فقط به اهداف دانایی محوری (آموختن مفاهیم شهروندی) توجه می‌شود، و (Collado & Atxurra, 2006) نتیجه گرفته‌اند که، در کتاب‌های درسی اسپانیا در رابطه با مؤلفه‌های تربیت شهروندی به مهارت‌های فکورانه و انتقادی توجه سطحی شده است. یافته‌های (Jamali Tazekand, Talebzadeh Nobarian & Abolghasemi, 2013) بیانگر آن هستند که محتوای کتب مطالعات اجتماعی مقطع متوسطه اول توجهی بر پرورش مهارت‌های گوناگون از جمله تفکر انتقادی ندارند. جامعه پویا به افرادی نیاز دارد که بتوانند با انعطاف‌پذیری، و به طور فعال در امور مربوطه اجتماعی اعم از سیاسی و اقتصادی شرکت نمایند. از نظر کشف و شناسایی در مرحله پژوهش باید گفت برنامه درسی مغفول از مقایسه حاصل می‌شود. آنچه در این مقایسه نبود را نشان می‌دهد، مغفول است (Musapour, 2008). در مرحله تدوین، برنامه درسی مغفول زمانی اتفاق می‌افتد که بین برنامه درسی رسمی و آرمانی (آکادمیک) فاصله ایجاد شود (Rezaei & Yamani, 2017). با توجه به مطالب ذکر شده، در این پژوهش برنامه درسی مغفول، فاصله بین هر کدام از سطوح برنامه درسی قبلاً ذکر شده، با برنامه درسی رسمی است. همچنین مقایسه این دو سطح از برنامه درسی از این نظر حائز اهمیت است، چرا که از دستور کار برنامه درسی سهواً و یا عمداً مغفول مانده، و لازم بوده که گنجانده، و شناسایی شود؛ همچنین، دستاوردهای مهمی از جمله برنامه درسی مفید و پربرتر برای یادگیری‌های لازم و رسمی به ارمغان بیاورد. بدین ترتیب و متعاقباً یادگیری‌های با کیفیت و در سطوح بالا تجربه خواهد شد. این پژوهش، با هدف شناسایی ابعاد برنامه درسی مغفول در آموزش مفاهیم شهروندی کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بر اساس تفاوت بین دیدگاه برنامه درسی آکادمیک (ایده‌آل) و برنامه درسی رسمی

(قصد شده) انجام گرفت. بر اساس آنچه ذکر شد، این سؤال مطرح بوده است که چه مضامینی از آموزش شهروندی در برنامه درسی رسمی کتب مطالعات اجتماعی متوسطه اول مغفول مانده است؟

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی است. از آن جا که برنامه درسی مغفول، پدیده‌ای بیشتر کیفی، مکتوم و دور از دسترس و مشاهده معمولی است، بررسی آن از طریق روش‌های کیفی و با بررسی‌های عمقی امکان‌پذیر است. لذا، در این پژوهش، از دو روش کیفی تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه و نیز تحلیل مضمونی کیفی مصاحبه‌ها استفاده شده است.

بخش اول روش‌شناسی کیفی: تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی

در تحلیل محتوای کیفی بر اساس منطق استقرایی، محقق برای یافتن جواب مسئله خود به داده‌ها مراجعه می‌کند، و با واکاوی داده‌های خام در نمونه مورد مطالعه به سؤالات یا فرضیات پژوهش و طبقه‌بندی و نتیجه‌گیری می‌رسد. به عبارت دیگر، از جزء (داده‌های خام) به کل (طبقه‌بندی، تئوری و...) می‌رسد (Nouriyan, 2015). تحلیل محتوای کیفی، از داده‌های متنی پراکنده حرکت می‌کند و با بیرون کشیدن مفاهیم مستتر در آن، به تدریج به سطوح انتزاعی تری از متن دست می‌یابد. دستیابی به یک مدل یا چهارچوب نظری که نظم‌های نهفته و الگوهای تکرار شونده در متن را نشان دهد، می‌تواند پایان بخش تحقیق باشد (Tabrizi, 2014). با توجه به ماهیت و موضوع پژوهش از میان انواع روش‌های مطالعه کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی متون، بر اساس منطق استقرایی استفاده شد. در قسمت تحلیل محتوای کیفی متون (محتوای برنامه درسی قصد شده)، منابع تحلیل شامل همه محتوای کتب مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول (پایه‌های هفتم، هشتم، نهم) بوده‌اند. با توجه به این‌که کلیه محتوای کتب، بررسی و تحلیل شدند، لذا نمونه برابر با جامعه بوده است. در این تحلیل واحد تحلیل محتوا، عبارت از یک درس کامل، به همراه پرسش‌ها، تکالیف و تصاویر بوده و واحد ثبت یا معنا نیز شامل یک پاراگراف، یک تصویر و یا یک تکلیف بوده است. بدین ترتیب کل متن، تصاویر و تکالیف کتاب‌ها، وارد نرم افزار مکس کیودا شدند، و در آن‌جا مراحل کدگذاری و مقوله‌سازی یا ایجاد مضامین سازمان‌دهنده، نیز مضامین پایه انجام شد. لازم به ذکر است که این کدگذاری بوسیله ۳ نفر دانشجوی رشته برنامه‌ریزی درسی انجام پذیرفت. با روش تحلیل محتوای کیفی، مضامین برنامه درسی رسمی (قصد شده) کتب درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول (هفتم، هشتم و نهم) شناسایی شدند (جدول ۱).

بخش دوم روش‌شناسی: مطالعه موردی کیفی

هدف کلی در هر مطالعه موردی کیفی، مشاهده تفصیلی ابعاد مطالعه و تفسیر شده مشاهده‌ها از دیدگاه کل‌گرا است. از این‌رو، مطالعه موردی بیشتر به روش کیفی، و با تأکید بر فرآیندها، درک و تفسیر آن‌ها انجام می‌شود. «مورد» چنان انتخاب می‌شود که نمایان‌کننده وضعیت یا حالت کلی مطالعه شده است؛ یا مثالی از پدیده منظور نظر باشد که پژوهشگر می‌خواهد درباره آن‌ها به درک عمیقی دست یابد (Sarmad, 2015). از آنجا که برنامه درسی مغفول، پدیده‌ای بیشتر کیفی، مکتوم و دور از دسترس و مشاهده معمولی است، بررسی آن از طریق روش‌های کیفی، و با بررسی‌های عمقی امکان‌پذیر است. لذا، در مرحله دوم این تحقیق برای بررسی سؤال پژوهش از روش مطالعه موردی کیفی^۱ استفاده شده است.

شرکت‌کنندگان پژوهش (افراد مصاحبه‌شونده در سطح برنامه درسی آکادمیک)

مشارکت‌کننده‌ها، شامل استادان حوزه مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی دانشگاه‌های ارومیه و تبریز بودند. این گروه دارای پتانسیل مناسبی برای پاسخ‌دهی به سؤالات مصاحبه در خصوص آموزش مفاهیم شهروندی بوده، و اطلاعات حاصله از این گروه مطالب درخور توجه برنامه‌ریزان درسی و صاحب‌نظران مسائل تربیت شهروندی را در اختیار قرار می‌دهد. افراد نمونه با رویکرد هدفمند و با تکنیک نمونه‌گیری موارد مطلوب یا نمونه‌گیری اکید^۲، از بین استادان انتخاب شده، و با آن‌ها مصاحبه به عمل آمد. وقتی که تعدادشان به ۱۶ نفر رسید، پس از اشباع داده‌ها، نمونه‌گیری پایان یافت. جهت جمع‌آوری اطلاعات برای درک و مطالعه و جمع‌بندی دیدگاه‌های استادان دانشگاه‌ها، از ابزار مصاحبه نیمه ساختاری استفاده شد، که سؤالات تنظیم شده، درباره آموزش مفاهیم مورد نیاز شهروندی بود. از شرکت‌کنندگان خواسته شد تا زمان و مکان مصاحبه را به دلخواه خود تعیین کنند. به منظور رعایت ملاحظات اخلاقی، قبل از شروع مصاحبه، شرکت‌کنندگان از اهداف و اهمیت تحقیق آگاه شدند، و با رضایت و آگاهانه در مصاحبه شرکت نمودند. از آن‌ها برای شرکت در مصاحبه و ضبط متن مصاحبه‌ها اجازه گرفته شد، و به آن‌ها اطمینان داده شد که مشخصات آنان به صورت محرمانه حفظ شده، و اطلاعات بدست آمده صرفاً در جهت اهداف تحقیق استفاده می‌شود، در اختیار افرادی دیگر قرار نمی‌گیرد. همچنین، به شرکت‌کنندگان تأکید شد که در هر مرحله‌ای از مصاحبه می‌توانند انصراف خود را اعلام کنند. برای هر مصاحبه‌شونده یک کد عددی

^۱ - qualitative case study

^۲ - Intensity

اختصاص داده شد که به جای نام از این شماره در جریان مصاحبه، و تجزیه و تحلیل استفاده شد. در فرایند جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته، مصاحبه با یک سؤال وسیع و کلی شروع شد، و برای وارد شدن به جزئیات، سؤالاتی از جمله بیشتر «توضیح دهید؟»، «منظورتان چیست؟» و... استفاده شد. مدت زمان مصاحبه‌ها بین ۴۰ تا ۶۰ دقیقه متغیر بود. مصاحبه‌ها تا دستیابی به داده‌های عمیق ادامه یافت. به نحوی که مصاحبه‌ها، ضبط شده، و بعد از اتمام و گوش دادن به آن‌ها، متن مصاحبه‌ها تایپ، سپس همان متن‌ها دوباره در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت، و از آن‌ها خواسته شد تا در صورت تمایل تغییرات و اصلاحاتی بر آن‌ها اعمال نمایند، و پس از تأیید نهایی آن‌ها، برای تحلیل داده‌های حاصل، متن مصاحبه‌ها، وارد نرم افزار مکس کیودا و کدگذاری شدند. اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته و کدگذاری، جمع‌بندی آن‌ها دیدگاه‌های استادان را در مورد مفاهیم و مضامین تربیت شهروندی که در کتب مطالعات اجتماعی مقطع متوسطه اول نیاز به آموزش هست مشخص نمود (جدول ۲).

بخش اول : تجزیه و تحلیل داده‌های مرحله تحلیل محتوای کیفی

جهت شناسایی مضمون‌های آموزش شهروندی در برنامه درسی رسمی قصد شده، با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی (متون)، متن، تصاویر و تکالیف یادگیری کتب مطالعات اجتماعی متوسطه اول، وارد نرم افزار مکس کیودا شده، و مضمون‌های موجود در کتب درسی شناسایی، کدگذاری و دسته‌بندی شدند. سپس، این مضامین مبنای تحلیل، مقایسه و کشف مضامین مغفول تربیت شهروندی، در برنامه درسی مد نظر سطح آکادمیک قرار گرفتند. تعداد ۲۱ مضمون از مضامین سازمان‌دهنده آموزش مفاهیم شهروندی، و چندین مضمون پایه و زیر مجموعه، از ۲۱ مضمون سازمان‌دهنده، در برنامه درسی رسمی قصد شده شناسایی شدند. این مضامین در جدول ۱ آورده شده‌اند. هر یک از این مضامین سازمان‌دهنده دارای چندین مضمون پایه است، که به منظور پرهیز از طولانی شدن متن و جدول، تعدادی از مضامین پایه مشخص شده‌اند.

جدول ۱: مضامین شهروندی استخراج شده از کتب درسی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده
شناخت تعاون - تعاون و همکاری در خانواده، مدرسه، محله و بین همسایه‌ها - مشارکت - شرکت‌های تعاونی - وقف	تعاون و همکاری	انتقاد گری و انتقاد پذیری - سعه صدر و تحمل اندیشه‌های مخالف	پرورش روحیه انتقاد و انتقادپذیری
شناخت میراث فرهنگی - شناخت جشن‌ها و آیین‌های ملی - شناخت فرهنگ‌های مختلف جهانی - شناخت میراث فرهنگ ملی - شناخت آثار باستانی - ارزش‌های ملی - شناخت ارزش‌ها، نمادها و اسطوره‌های ملی - شناخت چهره‌های ماندگار - آشنایی با میراث محلی و منطقه‌ای - آشنایی با موزه - میراث جهانی - حفاظت از میراث فرهنگی	میراث فرهنگی	هویت اجتماعی - هویت ملی - هویت فردی کمک به هم‌نوع - نوع دوستی - جوان مردی - کمک مالی به افراد آسیب دیده - داشتن روحیه همدلی و همدردی - دفاع از مظلومان جهان دوستی بین ملل	هویت انسان دوستی
		بهداشت در سطح جهانی - بهداشت جمعی	آباد کردن محیط
		گردشگری در سطح ملی گردشگری در سطح جهانی	گردشگری
		آشنایی با فرهنگ - فرهنگ ملل دیگر	آشنایی با فرهنگ
		تولید - حمایت از تولید ملی تولید در خانواده استقلال مالی کشور - شناخت مشاغل - نیاز انسان‌ها به تولیدات	مضامین اقتصادی
	حقوق شهروندی	یکدیگر - نیاز به تولید - استفاده از بیمه - فروش - توزیع - تبلیغ محصول	

پزشکی - حق استفاده	رعایت حق خریدار و	
از خدمات دولتی - حق	مصرف کننده - رعایت	
ورزش کردن - حق	استاندارد - اقتصاد	
تفریح و شادی - حق	مقاومتی - روزی حلال -	
لذت بردن از زندگی -	پرداخت مالیات - شناخت	
حق برخورداری از	مفهوم بهره‌وری - بهره	
عدالت قضایی - حق	وری سبز - بهره‌وری در	
داشتن وکیل - حق	تولید، توزیع و مصرف -	
شناخت استعدادها -	راهکارهای افزایش بهره	
حق برخورداری از	وری - فرهنگ بهره	
عدالت قانونی - حق	وری - مصرف درست	
داشتن امنیت - حق	آگاهی محیط زیست	
ارائه نظر و آزادی بیان	ایران، شناخت محیط	
و انتقاد - حق برخورد	زیست جهان، آشنایی با	
عادالانه - آزاد بودن -	تغییر محیط زیست توسط	محیط زیست
حق برخورداری از	انسان، حفظ محیط	
نعمت‌های خدا - حق	زیست، مکان‌های	
حیات یا زندگی -	حفاظت شده	
آشنایی با مفهوم	نابرابری و تبعیض در	تبعیض
شهروندی	سطح جهانی	
	بهداشت در سطح جهانی	
	- بهداشت جمعی	
		رعایت
		بهداشت

شناخت رابطه		امر به معروف و نهی از منکر - تجاوز نکردن به منافع عمومی و حقوق دیگران - احترام به اصول اخلاقی - دفاع از کشور - دوست داشتن کشور خود - پرداخت مالیات و عوارض - همکاری و مشارکت با دولت - مسئولیت‌پذیری، تعهد و وظیفه شناسی - تعهد و وظیفه شناسی - مسئولیت داشتن هدف	
حکومت و مردم - حکومت در کشور ما - اسلام و حکومت - وظایف حکومت - نیاز به حکومت و چگونگی پیدایش آن - شناخت موسسات حمایتی - موسسات کمک رسان - هلال احمر - خیرین کتابخانه ساز - خیرین مدرسه ساز - موسسات نگهداری و حمایت از ایتم - درمانگاه های خیریه - انجمن نگهداری معلولان و سالمندان - انجمن حمایت از بیماران خاص - شوراهای اسلامی شهر و روستا - تشکیلات روستایی - استانداری - شهرداری - شورای عالی انقلاب فرهنگی - شورای عالی امنیت ملی - مجمع تشخیص مصلحت نظام - مجلس خبرگان رهبری - رهبری -	شناخت تشکیلات	برای زندگی - مسئولیت استفاده درست از امکانات - مسئولیت‌پذیری در مدرسه - مسئولیت در برابر جامعه جهانی - مسئولیت در برابر مسلمانان، کشور، جامعه ملی - شرکت در انتخابات - مسئولیت در برابر جامعه محلی - مسئولیت در برابر خانواده - مسئولیت در برابر خود - مسئولیت در برابر خداوند - رعایت و اطاعت از قانون و مقررات	تکالیف شهروندی

تشکیلات امنیتی و نظامی - قوه قضائیه - ارکانها و سازمان‌های وابسته به قوه قضائیه - شناخت تقسیمات کشوری - قوه مجریه - سازمان ملی بهره‌وری ایران - سازمان ملی استاندارد - سازمان امور اقتصادی و مالیاتی - سازمان اوقاف و امور خیریه - سازمان امور اقتصادی و مالیاتی - مرکز آمار ایران - هواشناسی - وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات - وزارت ورزش و جوانان - بودجه - درآمد دولت - آموزش و پرورش - شناخت وظایف دولت - وزارت کشور - سازمان میراث فرهنگی - سازمان آب و فاضلاب - سازمان جنگل‌ها مراتع و آبخیزداری - سازمان حفاظت محیط زیست - موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران - بیمه مرکزی - قوه مقننه - شورای نگهبان - مجلس شورای اسلامی - سازمان ملل	تولید - حمایت از تولید ملی تولید در خانواده استقلال مالی کشور - شناخت مشاغل - نیاز انسان‌ها به تولیدات یکدیگر - نیاز به تولید - استفاده از بیمه - فروش - توزیع - تبلیغ محصول - رعایت حق خریدار و مصرف‌کننده - رعایت استاندارد - اقتصاد مقاومتی - کوشش برای کسب روزی حلال - پرداخت مالیات - شناخت مفهوم بهره‌وری - بهره وری سبز - بهره‌وری در تولید، توزیع و مصرف - راهکارهای افزایش بهره وری - فرهنگ بهره وری - مصرف درست مفهوم ارتباط - نیاز به ارتباط با دیگران - بسط ارتباطات انسانی - ارتباط و رسانه شناخت خود - خود مراقبتی - درک نیازهای خود - احساس خود ارزشمندی - درک نیازها و نگرش‌ها شکر گذاری از خانواده - شکر گذاری از خدا آشنایی با مفهوم آسیب اجتماعی - شناخت آسیب‌های اجتماعی - پیشگیری از آسیب‌ها مفهوم احترام - احترام به	مضامین اقتصادی	ارتباط	توجه به خود	شکر گذاری	آسیب اجتماعی	احترام و
---	---	-------------------	--------	-------------	-----------	-----------------	----------

---

متحد- اتحادیه بین المللی حفاظت از طبیعت- صلیب سرخ	همنوع، به معلمان، دوستان، خانواده، جامعه محلی، خود، رعایت حقوق دیگران	تکریم
---	--	-------

بخش دوم : تجزیه و تحلیل داده‌های مرحله مطالعه موردی (تحلیل مضمونی کیفی

مصاحبه‌ها)

برای تحلیل مصاحبه‌ها، از روش تحلیل مضمونی استفاده گردید و مضامین سازمان‌دهنده و پایه، استخراج شدند. پس از هر مصاحبه، جهت بالابردن صحت مصاحبه و حصول اطمینان از این‌که تمام متن مصاحبه ذخیره و یادداشت برداری، به درستی انجام شده، به دقت بررسی شدند، و این به محقق امکان می‌داد تا در صورت لزوم با شرکت‌کننده دوباره موضوع را بررسی و پیگیری کند. مرور یادداشت‌ها و گوش دادن به صوت‌ها که به‌لافاصله پس از هر مصاحبه انجام می‌شد، به محقق اجازه می‌داد تا ضمن ثبت مشاهدات مربوط به هر جلسه، داده‌های جمع‌آوری شده را نیز بررسی کند. سپس محتوای مصاحبه‌های استادان، حاصل از روش مطالعه موردی کیفی، وارد نرم افزار مکس کیودا گردیده، و مضمون‌های مورد نظر پس از کدگذاری شناسایی شدند. مضامین شهروندی بر اساس مصاحبه استادان در جدول شماره ۲ نشان داده شده است. لازم به ذکر است که به منظور اجتناب از طولانی شدن مقاله، فقط برای تعدادی از مضامین پایه، ذکر نمونه و شواهد شده است.

جدول ۲: مضامین آموزش شهروندی از نظر استادان (برنامه درسی آکادمیک)

مضامین سازمان‌دهنده (مضامین اصلی)	مضامین پایه (مضامین فرعی)	نمونه‌هایی از محتوای مصاحبه‌های استادان
<p>پرورش روحیه انتقاد</p>	<p>انتقاد پذیری- انتقاد گری- سعه صدر و تحمل اندیشه‌های مخالف</p>	<p>نقادی و نقد پذیری در راستای کمال و اصلاح اجتماع، سرمایه‌ای گران‌بها است. شناخت کاستی‌ها و تلاش در رفع آن‌ها، گامی مهم در مسیر پیشرفت فرد و جامعه است. اگر فرهنگ نقد و انتقاد پذیری رایج گردد، بسیاری از تنش‌ها و کشمکش‌ها فروکش کرده و بسیاری از ضعف‌ها، نقص‌ها ظهور نمی‌یابند. هیچ کس بی‌نیاز از تذکر و انتقاد از طرف دیگران نیست. لازم است برنامه درسی بکوشد تا این فرهنگ در جامعه، به عنوان یک رسالت، مطرح شود.</p>
<p>انسان دوستی</p>	<p>نوع دوستی- جوان مردی- دوستی بین ملل</p>	<p>نوع دوستی یک رفتار جامعه پسند و ملاحظه‌ای غیر خودخواهانه برای رفاه سایرین و گاهی صرف نظر کردن از حقوق خود به منظور برطرف شدن نیازهای اضطراری دیگران است. یکی از فضایی که باید همه آن را در وجود خود تقویت کنند، جوانمردی است. این خصلت، نیاز به بزرگی روح دارد. جوانمردی ایثار است. دیگری را بر نفس خود مقدم شمردن است. جوانمرد در راه خدمت به دیگران، بیش از وظیفه انسانی و اخلاقی اش تلاش می‌کند و لغزش‌های آنان را نادیده می‌گیرد و با همه با انصاف رفتار می‌کند. این نوع رفتارها و فرهنگ سازی آن‌ها بایستی توسط رسانه‌ها و برنامه‌های درسی</p>

آموزش داده شود.
دانش‌آموزان بایستی مشاغل مختلف را بشناسند تا در آینده بر اساس انتخاب صحیح به شغل متناسب با علائق خود بپردازند. لازم است در کتاب‌های درسی مفاهیم جدید مرتبط با شبکه‌های اجتماعی و شغل‌های نوین در فضای مجازی گنجانده شوند.
آموزش‌ها برای دانش‌آموزان است که در برنامه‌های درسی بایستی در نظر گرفته شوند.
کتاب‌های درسی بایستی تکالیف فرد را به دانش‌آموزان بیاموزند. شهروند دارای تکالیف است شهروند باید بیاموزد که در امور مربوط به اداره جامعه خود در صحنه‌های مختلف مشارکت جدی کند. اداره یک جامعه پویا نیازمند مشارکت جمعی در صحنه‌های مختلف است. شرکت در انتخابات از وظایف افراد جامعه است. دانش‌آموزان بایستی بیاموزند که در تعیین سرنوشت خود مسئول و مکلفند.
لازم است دانش‌آموزان در کتاب‌های درسی، با حقوق خود آشنا شوند. در روابط مردم با حکومت، شهروندان از حقوقی برخوردارند. حکومت مکلف است به آن حقوق احترام بگذارد و آن‌ها را رعایت کند. وقتی از حقوق شهروندان سخن می‌گوییم، در واقع وظایف و تکالیف حکومت را نسبت به مردم بیان می‌کنیم. نوجوانان حق دارند درس بخوانند، مطالعه کنند، حرفه و

آشنایی با مشاغل مختلف- آشنایی با شغل‌های نوین در شبکه‌های اجتماعی- کمک در انتخاب شغل مناسب- کار و تولید - سخت کوشی - آشنایی با مفهوم پس‌انداز - ساده زیستی - بهره‌وری - پرداخت مالیات- روزی حلال و تلاش برای کسب آن

مضامین اقتصادی

تکالیف فرد- شرکت در انتخابات - پاسداری از ارزشها نهادها و اسطوره‌ها- امر به معروف و نهی از منکر -تجاوز نکردن به منافع عمومی و حقوق دیگران - قانون مداری و اطاعت از قانون - مسئولیت‌پذیری، تعهد و وظیفه‌شناسی- مسئولیت در برابر جامعه جهانی- همکاری و مشارکت با دولت- رعایت و اطاعت از قانون و مقررات - رعایت قانون در جامعه جهانی- رعایت قانون الهی - احترام به قانون و مقررات- شناخت قانون و مقررات - شناخت قوانین اجتماعی- شناخت قانون اساسی - تقدم منافع جمعی بر منافع شخصی- احساس مسئولیت جمعی

تکالیف شهروندی

آشنا نمودن دانش‌آموزان با حقوق خود- حق لذت بردن از زندگی - حق مشارکت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی - حق مشارکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های سیاسی - حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی - حق لذت بردن از زندگی- حق برخورداری از عدالت قضایی- حق برخورداری از عدالت قانونی- حق برخورداری از عدالت قومی و نژادی - حق ارائه نظر و آزادی بیان و انتقاد

حقوق

مهارت بیاموزند، به ورزش و هنر
 بپردازند، استعدادهای خود را
 بشناسند و شکوفا کنند، تفریح و
 شادی کنند و از زندگی لذت ببرند.
 شناساندن تشکیلات کشوری در
 خصوص آموزش شهروندی از
 موارد ضروری است. از آن جا که
 نوع حکومت در کشور ما جمهوری
 است و مردم در شئون حکومت
 مشارکت دارند، شناخت تشکیلات
 محلی و ملی در روستا، شهر،
 شهرستان و استان مورد توجه قرار
 گرفته است. مؤسسات و تشکیلات،
 با هدف همکاری مردم برای پیشبرد
 برنامه‌های اجتماعی، فرهنگی،
 اقتصادی و عمرانی و ... با توجه به
 شرایط کشور تشکیل می‌شوند و
 لازم است دانش‌آموزان با آن‌ها آشنا
 شوند.

انسان‌ها حق حیات دارند که
 مهمترین حق آن‌ها است. آن‌ها حق
 دارند از نعمت‌ها برخوردار شوند.
 برای تأمین نیازهای خود تلاش
 کنند، ازدواج کنند و تشکیل خانواده
 بدهند، یاد بگیرند راه زندگی خود را
 انتخاب کنند. انسان نمی‌تواند به
 تنهایی زندگی کند و حق دارد با
 فردی مناسب ازدواج کند و
 صاحب فرزند شود و با همسر و
 فرزندان زندگی کند.

برنامه‌های درسی بایستی
 دانش‌آموزان را با میراث فرهنگی و
 ارزش‌های ملی آشنا نمایند. با
 موضوعاتی مانند جشن نوروز در
 زمان آغاز فصل بهار و نوشدن
 طبیعت که از نشانه‌های عظمت و

شناخت تشکیلات کشوری - شناخت مؤسسات
 حمایت کننده - سازمان ملل - یونسکو

شناخت تشکیلات

همسرگزینی - آشنایی با روش‌های درست
 همسرگزینی

خانواده

شناخت میراث فرهنگی - شناخت فرهنگ‌های
 مختلف جهانی - شناخت میراث فرهنگ ملی -
 ارزش‌های ملی - شناخت ارزش‌ها، نمادها و
 اسطوره‌های ملی - آشنایی با میراث محلی و منطقه
 ای - شناخت چهره‌های ماندگار - پاسداری از
 ارزش‌های، نمادها و اسطوره‌های ملی

میراث فرهنگی

رحمت خداوند است. نشستن بر سر سفره هفت سین، و خواندن قرآن و دعا به هنگام تحویل سال، رفتن به دیدار بزرگترها و ...

وجود نابرابری، موضوع مهمی است. از نظر سطح زندگی و برخورداری از آموزش و بهداشت و رفع نیازهای مادی و معنوی بین مردم کشورها تفاوت‌های چشمگیری مشاهده می‌شود، و وظیفه شناساندن دلایل بروز این نابرابری‌ها و نحوه مقابله با آن‌ها، بر عهده آموزش و پرورش است.

لازم است آگاه‌سازی نوجوانان از محیط زیست و به خصوص محیط زیست کشور، در برنامه درسی گنجانده شود. به عنوان مثال اگر تخریب جنگل‌ها ادامه یابد، مشکلات زیادی برای آب و هوای کره‌ی زمین به وجود می‌آید و نابودی تنوع زیستی، به ساکنان جهان، صدمه می‌زند.

ارتباط برقرار کردن یکی از نیازهای مهم بشر است. بدون ارتباط زندگی ممکن نیست. دنیایی را تصور کنید که در آن همه چیز داشته باشیم، اما با کسی ارتباط نداشته باشیم. ما در محیطی از ارتباطات به سر می‌بریم. این محیط از خانواده و دوستان و محله و مدرسه شروع می‌شود و به کمک وسایل ارتباط جمعی،

می‌توانیم حتی در سطح ملی، و فراملی، ارتباط برقرار کنیم. ارتباط، انسان را قادر می‌سازد تا خواسته‌ها و نیازهای خود را به دیگران منتقل کند و لازم است دانش‌آموزان این

احساس برابری

تبعیض

شناخت محیط زیست - آگاهی از محیط زیست ایران - شناخت محیط زیست جهان - آشنایی با تغییر محیط زیست توسط انسان - حفظ محیط زیست - مکان‌های حفاظت شده

محیط زیست

ارتباط و رسانه - بسط ارتباطات انسانی

ارتباط

موضوعات را در برنامه‌های درسی
بیاموزند.

آسیب‌های اجتماعی یکی از
مهمترین مشکلات جامعه امروز
است. وجود مشکلات اخلاقی،
مانند ارتباطات آسیب رسان با جنس
مخالف، داشتن آرایش و پوشش
نامناسب و غیرمتعارف، مشکلات
رفتاری گوناگونی نظیر

پرخاشگری و درگیری فیزیکی با
گروه همسالان، فرار از مدرسه و یا
منزل، تخریب اموال مدرسه، تقلب
در امتحانات، مصرف مواد مخدر و
مشروبات الکلی و ... آسیب‌های
جدی هستند که لازم است
برنامه‌های درسی در آموزش نحوه
مقابله با آن‌ها اهتمام جدی نشان
دهند.

در طول سالیان دراز، رعایت نکردن
بهداشت و شیوع بیماری‌های
مختلف، خشکسالی‌ها و قحطی‌های
پی در پی و جنگ‌ها، انسان‌ها را در
معرض آسیب‌ها و خطرات
گوناگونی قرار داده است. برنامه‌های
درسی بایستی به این موارد توجه
نمایند.

دانش آموز بایستی بیاموزد بهداشت
و پاکیزگی را در محیط زندگی حفظ
کند و به محیط زیست آسیب
نرساند و نظم طبیعت را بر هم نزند.
باید برای آباد کردن محیط زندگی
اش تلاش کند. نوجوان وظیفه دارد
به همراه هموطنانش برای پیشرفت
و آبادانی کشورش تلاش کند.

یکی از مسئولیت‌های مهم هر فرد
مراقبت از خودش است. هر یک از

شناخت آسیب - پیشگیری از آسیب‌ها

آسیب‌های اجتماعی

بهداشت در سطح جهانی - بهداشت جمعی
- بهداشت فردی

رعایت بهداشت

تلاش برای پیشرفت کشور - دوستن داشتن
میهن خود

آباد کردن محیط

شناخت خود و احساس خود ارزشمندی - درک
نیازها و نگرش‌های خود - تقویت اعتماد بنفس

توجه به خود (فردیت)

<p>اعضای بدن مانند یک دستگاه پیچیده و برنامه ریزی شده وظایفی را به عهده دارد. دانش آموز بایستی به کمک کتاب درسی بیاموزد با خوردن غذای مناسب و پرهیز از غذاها یا مواد مضر، رعایت بهداشت و نظافت، خواب کافی و ورزش از بدنش مراقبت کند. و به خود به عنوان یک عضو مهم اجتماع ارزش قائل شود. خود را بشناسد و نگرش‌های خود را بشناسد.</p>	<p>دانش‌آموزان - داشتن شخصیت مستقل و منطقی -</p>	<p>احترام و تکریم</p>
<p>کتاب درسی باید به نوجوان بیاموزد با دیگران مهربان باشد و به آنها کمک کند. با اعضای خانواده و دیگران با احترام رفتار کند و با گستاخی صحبت نکند، و طوری رفتار کند که دیگران آزرده نشوند. نوجوانان باید شکرگزار بودن، استفاده صحیح از نعمت‌ها و به هدر ندادن آنها را بیاموزند. آنها باید بدانند حق شناسی معجزه می‌کند. و سپاس‌گزاری استعداد پذیرش را برای دریافت نور الهی افزایش می‌دهد. سپاس‌گزاری نیروی بدن را زیاد کرده و توان حیاتی را پالایش می‌کند، دید ذهنی را وسیع می‌کند و شادی درونی را افزایش می‌دهد. افراد باید بتوانند قابلیت‌های لازم برای زندگی در یک جامعه مدنی، مانند تساهل، تسامح و حل تضاد از طریق گفتگو، مذاکره و مانند آن را به دست آورند. دانش‌آموزان باید افرادی صلح‌جو بار بیابند و در آینده بتوانند تعارضات و اختلافات خود را با دیگران با روش‌های مسالمت‌آمیز حل کنند. آینده سازان</p>	<p>احترام به هم‌نوع</p>	<p>شکرگزاری</p>
<p>سپاس‌گزاری استعداد پذیرش را برای دریافت نور الهی افزایش می‌دهد. سپاس‌گزاری نیروی بدن را زیاد کرده و توان حیاتی را پالایش می‌کند، دید ذهنی را وسیع می‌کند و شادی درونی را افزایش می‌دهد. افراد باید بتوانند قابلیت‌های لازم برای زندگی در یک جامعه مدنی، مانند تساهل، تسامح و حل تضاد از طریق گفتگو، مذاکره و مانند آن را به دست آورند. دانش‌آموزان باید افرادی صلح‌جو بار بیابند و در آینده بتوانند تعارضات و اختلافات خود را با دیگران با روش‌های مسالمت‌آمیز حل کنند. آینده سازان</p>	<p>صلح - کشمکش جامعه جهانی - کشمکش بین فردی</p>	<p>صلح و حل تعارضات و کشمکش‌ها</p>

جامعه باید با روش‌های رفع
تعارضات و کشمکش‌های بین
فردی آشنا شوند. متأسفانه امروزه در
سطوح مختلف به ویژه در سطح
جهانی با انواع کشمکش‌ها و
تعارضات غیر قابل باور روبرو
هستیم، دانش‌آموزان باید با این
کشمکش‌ها آشنا شوند و همچنین
افرادی بار ببینند که برای برقراری
صلح بکوشند.
لازم است حق اعتراض دانش‌آموز
به ناخواسته‌ها و تضادهای از مدرسه
آغاز حق اعتراض به ناحقی، به
کرامت و عزت هر انسان مرتبط
است و دانش‌آموز باید بتواند آن را
انجام دهد؛ این امر مهم می‌تواند
جامعه را به سمت قانون‌مداری
سوق دهد. لازم است به
دانش‌آموزان کمک شود تا، بهتر و
راحت‌تر با زندگی اجتماعی خود،
تکالیف، وظایف و حق و حقوق
خود آشنایی عمیق‌تری بیابند. عضو
جامعه نمی‌تواند در مقابل ظلم و
فساد و تبعیض و بی‌عدالتی سکوت
نماید و باید بیاموزد که در این زمینه
مطالبه‌گر باشد.

از موضوعات مهمی که در کتاب‌ها
باید مد نظر قرار بگیرد، مسائل
مربوط به آرامش و امنیت از قبیل
آشنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت
امنیت و داشتن حس‌دردانی برای
برخوردارانی از آن است. امنیت ناظر
بر تدارک سلامت افراد جامعه در
مقابل اقدامات خشونت‌آمیز و رفع
دغدغه‌های ذهنی یعنی همان
احساس عدم امنیت، است.

دفاع از حقوق خود در آینده- مقاومت در مقابل ظلم،
تبعیض و فساد و بی‌عدالتی- عدم تمکین به روابط
مبتنی بر قدرت مستبدانه

مقاومت در برابر ظالم و دفاع
از حقوق خود

آشنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت امنیت
و داشتن حس‌دردانی از امنیت

امنیت

دانش‌آموزان بایستی از طریق محتوای درسی بیاموزند که مخدوش شدن اطمینان خاطر در زندگی شهروندی بنا به دلایل غیر منطقی، امنیت را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین هر فرد به عنوان شهروند لازم است در تمهید فضا و ابزارهای لازم برای تأمین امنیت بکوشد و آن را به عنوان یک ارزش بپذیرد.

تأکید بر مواردی از قبیل لزوم شناخت مسائل اجتماعی، تربیت و سواد سیاسی، شناخت تشکل‌های مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها در کتب درسی ضروری است. حکومت‌ها و قوانین اجتماعی، در ارتباطی فعال با نظام آموزشی امکان ادامه بقا می‌یابند. به مرور در عصر تغییر و تحول، بر نقش نهادهای آموزشی در تغییرات سیاسی - اجتماعی، تأکید کنند، و ادامه حیات اجتماعی یک دولت و ملت، جز با تربیت سیاسی، شناخت مسائل اجتماعی، ارتقای سواد سیاسی، شناخت تشکل‌های مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها در متون کتب درسی و ... ممکن نخواهد بود.

آموزش و ایجاد توانایی اتخاذ تصمیمات معقولانه و صحیح و نیز ارزیابی نقادانه مسائل، ضروری است. دانش‌آموزان در مواجهه با چالش‌ها، دچار استرس می‌شوند که به تبع آن، تنزل اعتماد به نفس و در نتیجه تردید در تصمیم‌گیری بروز می‌یابد. نبود پشتکار و اعتماد به نفس کافی، روحیه تلاش مضاعف و

شناخت مسائل اجتماعی - تربیت سیاسی - سواد سیاسی - شناخت تشکل‌های مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها

تربیت سیاسی

مهارت زیستن - مهارت همدلی - مهارت نه گفتن - مهارت حل مسئله و تصمیم‌گیری

مهارت‌های زندگی

تفکر مثبت را از آن‌ها می‌گیرد. و در نتیجه عملکرد آن‌ها رضایت بخش نخواهد بود. بنابراین آموزش مطالبی که بتوانند اعتماد به نفس را افزایش داده و قدرت حل مسئله و ... را بالا ببرند، لازم و ضروری است. این یک واقعیت است که در کتاب‌های درسی ما نگاه، نگاه جنسیتی است. در کتاب درسی، بعضی از مشاغل خاص را، به نوعی، تلویحا یا دقیقا، به یک جنسیت خاصی نسبت داده اند؛ این امر باعث شکل‌گیری ذهنیت دانش‌آموزان، با همین کیفیت، می‌گردد. مثلا عده ای از دختران اجازه تعریف مشاغل خاصی را به خود، نمی‌دهند؛ یا آینده ای متفاوت و خاص، برای خود متصور نیستند. پسران هم، نسبت به برخی از مشاغل، با ذهنیت خاصی تربیت می‌گردند و پرداختن به بعضی از مشاغل را برای خود کسر شأن می‌دانند. محتوای کتاب‌های درسی از این نظر بایستی، مورد تجدید نظر قرار بگیرند و تصحیح ذهنیت کادر آموزشی نیز باید متناسب با تصحیح متون کتب درسی، اتفاق بیفتد. دانش‌آموزان باید افرادی کنجکاو تربیت شوند و باید سعی شود روحیه پرسشگری در آن‌ها تقویت گردد. نباید اطلاعات ساندویچی در اختیار دانش‌آموزان قرار گیرد. آن‌ها، باید منتقد و اندیشه ورز تربیت شوند. برنامه درسی علوم اجتماعی، بایستی به مسائلی از قبیل احترام، مسئولیت‌پذیری، رشد روحی و

آشنایی با نقش جنسیت - کم رنگ بودن نقش جنسیتی مونث - توجه به نقش‌های جنسیتی

نقش جنسیتی

تقویت روحیه پرسشگری و کنجکاوی - توانایی و جرأت در ابراز اندیشه - توانایی اتخاذ تصمیم‌های معقولانه - اندیشه ورزی و ژرف اندیشی

آموزش تفکر منطقی

روانی، برابری جنسیتی، توجه
یکسان به حقوق و وظایف، رعایت
حقوق افراد، آداب و معاشرت های
مؤثر و مفید اجتماعی، حفظ محیط
زیست، توجه به مسائل ملیتی،
امنیت، آرامش، نظم اجتماعی،
حقوق سیاسی، صبر و تحمل، و
مواردی از این قبیل پردازد. تقویت
روحیه پرسشگری، تقویت اعتماد به
نفس، اندیشه ورزی، سعه صدر و
تحمل اندیشه‌های مخالف، قانون
گرایی و قانون پذیری و رفتار
متعهدانه، در کتب درسی مطالعات
اجتماعی، برای تربیت دانش‌آموزان،
لازم و ضروری است.

تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌های استادان

جهت استخراج مضمون‌های مغفول از منظر استادان، ابتدا کل مواردی که استادان جهت آموزش شهروندی به آن‌ها اشاره کرده‌اند بررسی شد، سپس با مقایسه برنامه درسی رسمی (جدول ۱) و برنامه مورد نظر استادان (جدول ۲) مضمون‌های مغفول از نظر استادان مطابق جدول شماره ۳ شناسایی شدند.

جدول ۳: مضامین مغفول آموزش شهروندی بر اساس مصاحبه استادان (مقایسه برنامه درسی آکادمیک و برنامه رسمی)

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
الف- مضامین اقتصادی	آشنا نمودن دانش‌آموزان با شغل‌های نوین در شبکه‌های اجتماعی-کمک به دانش‌آموزان در انتخاب شغل مناسب-تلاش کردن به صورت جدی در زمینه‌های مالی-آشنایی با مفهوم پس‌انداز-ساده زیستی
ب-خانواده	همسرگزینی و آشنایی با شیوه‌های صحیح همسرگزینی
ج- صلح، تعارضات و کشمکش‌ها	مهارت‌های ایجاد صلح و حل تعارضات و کشمکش‌ها- صلح و حل تعارضات و کشمکش‌ها بین فردی- آشنایی با کشمکش‌های جامعه جهانی و راه‌های حل آن‌ها
د- مقاومت در برابر ظالم و دفاع از حقوق خود	دفاع از حقوق خود - عدم تمکین به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه - مقاومت در مقابل ظلم، تبعیض و فساد و بی‌عدالتی
ه- امنیت	آشنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت امنیت و داشتن حس‌ق‌دردانی برای برخورداری از امنیت
و- تربیت سیاسی	شناخت مسائل اجتماعی- تربیت سیاسی - سواد سیاسی - شناخت تشکلهای مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها
ز- مهارت‌های زندگی	آموزش مهارت‌های زندگی - مهارت حل مسئله و تصمیم‌گیری- مهارت نه گفتن - مهارت همدلی
ح- نقش جنسیتی	کم رنگ بودن نقش جنسیتی مونث - توجه به نقش‌های جنسیتی- آشنایی با نقش جنسیت
ط- آموزش تفکر منطقی	تقویت روحیه پرسشگری و کنجکاوی- اندیشه ورزی و ژرف اندیشی

مضامین مغفول آموزش شهروندی از نظر استادان

الف- مضامین پایه آموزش اقتصادی: از مضمون‌هایی که در زمینه آموزش‌های اقتصادی که استادان بر آن تأکید داشتند، ولی در کتب مطالعات اجتماعی مغفول مانده، آشنا نمودن دانش‌آموزان با شغل‌های نوین در شبکه‌های اجتماعی، کمک به دانش‌آموزان در انتخاب شغل مناسب، تلاش کردن به صورت جدی در زمینه‌های مالی، آشنایی با مفهوم پس‌انداز و ساده زیستی بود. تعدادی از استادان در این خصوص گفته‌اند: «علاوه بر مطالبی که در کتاب‌ها هست، مفاهیم جدید مرتبط با موارد ذکر شده نیز باید گنجانده شود».

ب- خانواده: از موضوعاتی که استادان در این مورد تأکید کرده‌اند، و در کتاب‌ها مغفول مانده‌اند، آشنایی با شیوه‌های صحیح همسرگزینی است. استادان بیان نموده‌اند: «لازم است دانش‌آموزان از همان دوران نوجوانی به صورت اصولی و منطبق با یافته‌های روان‌شناسی مرتبط با شیوه‌های صحیح انتخاب همسر آشنا شوند، تا در آینده با مشکلات جدی مواجه نشوند، و این امر با آموزش‌های صحیح در کتب درسی میسر خواهد شد».

ج- صلح، حل تعارضات و کشمکش‌ها: یکی دیگر از موضوعاتی که استادان بر آن تأکید داشته و در کتاب‌ها مغفول مانده، مسائل مربوط به صلح، مهارت حل تعارضات و کشمکش‌ها هستند. یکی

از استادان در این رابطه اظهار داشته: «آینده‌سازان باید با روش‌های رفع تعارضات و کشمکش‌های بین فردی آشنا شوند، و نوجوانان باید بتوانند قابلیت‌های لازم برای زندگی در یک جامعه مدنی مانند تساهل، تسامح و حل تضاد از طریق گفتگو و مذاکره و مانند آن را به دست آورند. دانش‌آموزان باید افرادی صلح‌جو بار بیایند، و آن‌ها باید این مهارت را داشته باشند که در آینده بتوانند تعارضات و اختلافات خود با دیگران را، با روش‌های مسالمت‌آمیز حل کنند. یکی دیگر از استادان در رابطه با کشمکش‌های جامعه جهانی بیان کرده است: «متأسفانه امروزه در سطوح مختلف به ویژه در سطح جهانی با انواع کشمکش‌ها و تعارضات روبرو هستیم، دانش‌آموزان باید با این کشمکش‌ها آشنا شوند، همچنین افرادی تربیت شود که برای صلح بکوشند».

د- مقاومت در برابر ظالم و دفاع از حقوق خود: در این خصوص استادان بر آموزش دفاع از حقوق خود، تمکین نکردن به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه، مقاومت در مقابل ظلم، تبعیض و فساد و بی‌عدالتی تأکید کرده‌اند، و این موارد در کتاب‌ها مغفول مانده‌اند. یکی از استادان در این رابطه بیان کرده است: «عضو جامعه نمی‌تواند در مقابل ظلم و فساد و تبعیض و بی‌عدالتی سکوت کند، باید بیاموزد که در این زمینه مطالبه‌گر باشد. دانش‌آموزان باید بتوانند از حقوق خود دفاع کنند، و در برابر ظالم بایستند، همچنین از روابط مبتنی بر زور و استبداد بپرهیزند. حق اعتراض به پدیده ناعقل، شکوفایی کرامت و عزت هر انسان است، و باید از مدرسه شروع شود. در مدرسه بایستی این موقعیت فراهم شود تا دانش‌آموزان بتوانند بهتر و راحت‌تر با زندگی اجتماعی، تکالیف، وظایف و حقوق خود آشنایی یابند».

ه- امنیت: از موضوعات مورد تأکید استادان، که در کتابها مغفول مانده، مسائل مربوط به آرامش و امنیت از قبیل آشنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت امنیت و داشتن حس قدردانی برای برخورداری از آن است. استادان اشاره کرده‌اند: «امنیت ناظر بر تدارک سلامت افراد جامعه در مقابل اقدامات خشونت‌آمیز و رفع دغدغه‌های ذهنی یعنی همان احساس عدم امنیت، است. دانش‌آموزان بایستی از طریق محتوای درسی بیاموزند که مخدوش شدن اطمینان خاطر در زندگی شهروندی بنا به دلایل غیر منطقی، امنیت را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین هر فرد به عنوان شهروند لازم است در تمهید فضا و ابزارهای لازم برای تأمین امنیت بکوشد و آن را به عنوان یک ارزش بپذیرد. در سایه‌سار چنین تلاش‌ها و اقداماتی، ارزش و اهمیت امنیت را درک خواهد کرد، و به خاطر برخورداری از چنین ارزشی قدردان خواهد بود».

و- تربیت سیاسی: در این زمینه استادان بر مغفول ماندن مواردی از قبیل شناخت مسائل

اجتماعی، تربیت و سواد سیاسی، شناخت تشکل‌های مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها در کتب درسی اشاره کرده‌اند. آن‌ها بیان کرده‌اند: «حکومت‌ها و قوانین اجتماعی، در ارتباطی فعال با نظام آموزشی امکان ادامه بقا می‌یابند. به مرور در عصر تغییر و تحول، نقش نهادهای آموزشی در تغییرات سیاسی - اجتماعی، مورد تأکید قرار می‌گیرد و روشن است که ادامه حیات اجتماعی یک دولت و ملت، جز با تربیت سیاسی، شناخت مسائل اجتماعی، ارتقای سواد سیاسی، شناخت تشکل‌های مدنی و نحوه فعالیت آن‌ها در کتب درسی و ... ممکن نخواهد بود».

ز- آموزش مهارت‌های زندگی: در این رابطه آموزش مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری، مهارت نه گفتن و مهارت همدلی مورد تأکید استادان بود که در کتاب‌ها مغفول مانده است. آن‌ها گفته‌اند: «وجود مشکل در زندگی، طبیعی است و هر کسی در زندگی خود با مشکلاتی روبرو می‌شود، بنابراین به جای منفعل ماندن در زندگی، بهتر است نحوه حل مشکلات آموخته شود. از آنجایی که دانش‌آموزان بیشتر وقت خود را در مدرسه می‌گذرانند، لازم است مهارت‌های شهروندی را در مدرسه یاد بگیرند. مفاهیمی همچون همزیستی اجتماعی، مهارت‌های اخلاقی، اجتماعی و مهارت‌های زندگی باید به درستی آموزش داده شوند. علاوه بر انتقال مفاهیم مرتبط، در سطح محلی، ملی و جهانی، دانش‌آموزان، بتوانند، مهارت زندگی کردن با بهره‌گیری از تجارب زیسته را کسب کرده، و در زندگی خود به کار بندند.

ح- نقش جنسیتی: در این خصوص استادان به مواردی چون کمرنگ بودن نقش جنسیتی مونث، کم توجهی به نقش‌های جنسیتی، و آشنایی با نقش جنسیت اشاره کرده‌اند. «طرح نقش‌های جنسیتی به جامعه‌پذیری جنسی دانش‌آموزان یاری می‌رساند. هویت جنسی همچنین شناسایی و آگاهی آن در ایران دارای اشکال است، هر اقدامی باید بر این اساس و جبران نواقص و کمبودها باشد. این‌که در کتاب‌های درسی ما نگاه، «نگاه طرفدارانه جنسیتی» است، درست است. کم‌ترین اهمیت به جنس مونث داده می‌شود. عملاً بعضی از مشاغل خاص را، تلویحاً یا دقیقاً در کتاب درسی به یک جنسیت خاصی نسبت داده‌اند. این امر، منجر به شکل‌گیری ذهنیت‌های محدود در دانش‌آموزان می‌شود. مثلاً این‌که دختران به خود اجازه نمی‌دهند که مشاغل خاصی را برای آینده‌شان متصور شوند یا تعریف کنند. پسران نیز به همین شکل نسبت به مشاغل خاص، با ذهنیتی خاص، تربیت می‌یابند. بهتر است کتاب‌ها به مفهوم توازن، در نظام خانواده توجه نمایند. بعضاً تبلیغ مرد سالاری یا بهالعکس در کتاب‌ها مشاهده می‌شود. افراد در درون خانواده با هم برابرند، تنها تفاوت در ساختار فیزیولوژیکی، و وظایف افراد است که باید در کتاب‌ها لحاظ شوند».

ط- آموزش تفکر منطقی: در این رابطه استادان به تقویت روحیه پرسشگری و اندیشه‌ورزی و ژرف‌اندیشی اشاره کرده‌اند. آن‌ها بیان کرده‌اند: «دانش‌آموزان را باید اندیشمند تربیت کرد، باید سعی شود روحیه پرسشگری در آن‌ها تقویت شده تا افرادی پرسشگر، کنجکاو، منتقد و اندیشه‌ورز تربیت شوند، لذا نباید اطلاعات کلیشه‌ای در اختیارشان قرار گیرد. لازم است در کتاب‌های درسی، مطالب مرتبط که دانش‌آموزان را وادار به چالش در این زمینه‌ها می‌کند گنجانده شوند».

پایایی و اعتبار پذیری داده‌ها

بخش اول: تحلیل محتوا کیفی

برای بررسی پایایی تحلیل محتوا از روش هولستی^۱ استفاده شد. به این صورت که ابتدا کدگذاری به صورت دستی و سپس به صورت رایانه‌ای انجام گرفت و از فرمول $PAO=2M \div (n1+n2)$ به منظور سنجش پایایی استفاده شد، که در آن PAO درصد توافق مشاهده شده (یا ضریب پایایی)، M تعداد توافق در دو مرحله کدگذاری، n1 تعداد واحدهای کد گذاشته شده در مرحله اول، n2 تعداد واحدهای کد گذاشته شده در مرحله دوم است. در مرحله دوم رقم به دست آمده $PAO=2 \times 2223 \div (2358+2518) = 0/91$ بین صفر و یک متغیر است. پایایی کدگذاری‌ها متن و تصاویر کتاب‌ها ۰/۹۱ به دست آمد که مطلوب هستند.

بخش دوم: تحلیل مضمونی کیفی مصاحبه‌ها

در زمینه روایی و پایایی، با استفاده از نظر صاحب‌نظران، معتبر بودن یا مقبولیت پرسش‌های مصاحبه تأیید شدند. برای اطمینان از روایی و پایایی مطالعه از روش ارزیابی لینکلن و گوبا^۲ استفاده شد. بدین منظور، و برای ارزیابی بر پایه این روش، چهار معیار موثق بودن و اعتبار، یعنی باورپذیری^۳، انتقال‌پذیری^۴، اطمینان‌پذیری^۵ و تأیید‌پذیری^۶، در نظر گرفته شد. یکی از دلایل طولانی شدن این پژوهش، وسواس پژوهشگر در مراحل مختلف به منظور حصول اطمینان از روایی آن بود. با توجه به این که تحقیق حاضر بیشتر کیفی بوده، اثبات روایی آن دشوارتر از پژوهش‌های کمی است. به همین منظور، و برای دستیابی به هریک از معیارهای یاد شده، این اقدامات صورت پذیرفت:

اعتبار: پژوهشگر با صرف زمان کافی، تأیید فرایند پژوهش توسط صاحب‌نظران، استفاده از

^۱ holsty

^۲ lincoln & guba

^۳ - credibility

^۴ - transferability

^۵ - dependability

^۶ - confirmability

چندین منبع مختلف برای جمع‌آوری اطلاعات، میزان موثق بودن داده‌های پژوهش را تا حد مطلوبی افزایش داد.

انتقال‌پذیری: برای حصول اطمینان از انتقال‌پذیری یافته‌های پژوهشی از نظر دو نفر متخصص علوم اجتماعی و یک نفر پژوهشگر کیفی که در پژوهش مشارکت نداشتند، استفاده شد.

اطمینان‌پذیری: در همه مراحل کار به منظور اطمینان‌پذیری، جزئیات پژوهش و یادداشت‌برداری‌ها ثبت و ضبط شدند.

تأیید‌پذیری: برای نیل به این منظور، کلیه جزئیات در تمامی مراحل به دقت ثبت و ضبط شد و کلیه مستندات موجود هستند. از جمله این مستندات می‌توان به متن کامل مصاحبه‌ها اشاره کرد. علاقه‌مندی پژوهشگر به پدیده تحت مطالعه، تماس دراز مدت با داده‌ها همچنین، تلاش برای کسب نظرات دیگران در این زمینه از دیگر عوامل تضمین‌کننده قابلیت تأیید بودند. در کل، برای حصول اطمینان از اعتماد‌پذیری داده‌های پژوهش از روش مطالعه مکرر، مقایسه مستمر داده‌ها، خلاصه‌سازی و دسته‌بندی اطلاعات استفاده شد.

بحث و نتیجه‌گیری

از موارد تأکید شده استادان، در زمینه مضامین پایه آموزش اقتصادی، آشنا نمودن دانش‌آموزان با شغل‌های نوین در شبکه‌های اجتماعی، کمک به دانش‌آموزان در انتخاب شغل مناسب، تلاش کردن به صورت جدی در زمینه‌های مالی، آشنایی با مفهوم پس‌انداز و ساده زیستی بود. تحلیل محتوا نشان داد که این مضامین پایه از مجموعه مضامین آموزش اقتصادی در کتب مطالعات اجتماعی مغفول مانده‌اند. (Shahbazi, 2014) گزارش کرده که در کتب مطالعات اجتماعی به مشاغل جدید کمتر توجه شده است و (Parastari Farkoush, 2003) گزارش کرده که تفکر راهبردی در حیطه اشتغال در میان دو دوره ابتدایی و راهنمایی (متوسطه دوره اول) وجود ندارد، و به مشاغل جدید و راهبردی توجهی نشده است. نتایج این دو پژوهش با این یافته همسو است. البته همان طور که در جدول ۱ مشاهده شد در زمینه آموزش اقتصادی مطالبی همچون «تولید، حمایت از تولید ملی، تولید در خانواده، شناخت مشاغل، نیاز انسان‌ها به تولیدات یکدیگر، کسب روزی حلال و... ارائه شده و بعضی از مشاغل سنتی و صنعتی موجود معرفی شده است و شغل‌های نوین و فرصت‌های

آموزش مجازی و شبکه‌های اجتماعی مغفول مانده‌اند. حقوق اقتصادی یکی از سه نوع حقوق اصلی شهروندی است، که امروزه به منزله یک امر جهانی تلقی شده، و از نظر اخلاقی سودمند و قابل بهره‌وری است (Shahidi, 2006). لذا می‌توان گفت که پرداختن به برخی از مضامین پایه آموزش اقتصادی در مفاهیم شهروندی لازم است، و دانش‌آموزان باید در این زمینه آموزش ببینند. استادان بر معرفی مشاغل نوین موجود در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، تأکید دارند، و این مضمون در کتب درسی مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول مغفول مانده است. استفاده از فضای مجازی در سالیان اخیر، آن‌چنان افزایش یافته که حذف این فناوری از زندگی روزمره بسیاری از مردم به امری ناممکن شده است. کشور ما از پدیده بیکاری به شدت رنج می‌برد، و این فضا ظرفیت‌های متنوع برای ایجاد اشتغال دارد. با توجه به این‌که در سال‌های اخیر ضریب رشد کسب و کار در این حوزه با روندی رو به رشد همراه بوده، و این فضا با اقبال عمومی روبرو شده است، به احتمال بسیار زیاد این‌گونه مشاغل در آینده رونق بیشتری خواهند یافت. لازم است به این فرصت در آموزش رسمی توجه بیش از پیش شود، و مشاغل موجود در این فضا به دانش‌آموزان معرفی شوند. البته لازم به ذکر است که فضای مجازی هم فرصت است، هم تهدید؛ اما در کشور ما بیشتر با دیده تهدید به آن نگرسته شده، و در سال‌های اخیر سعی شده است تهدیدات این فضا به دانش‌آموزان و جوانان گفته شود، اما با مشاهده جامعه می‌توان دریافت که هر روز بر میزان کاربران این شبکه‌ها افزوده می‌شود. بنابراین، ضروری است در کنار تهدیدها به فرصت‌ها نیز توجه شود. از مواردی که استادان بر آن تأکید داشته، در زمینه آموزش خانواده و مسئله همسرگزینی و آشنایی با شیوه‌های صحیح همسرگزینی بوده است. تحلیل محتوا نشان داد که این موارد در کتب مطالعات اجتماعی مغفول مانده‌اند. (Mahram & Nabizadeh, 2007)، گزارش کرده‌اند که کتاب‌های درسی متوسطه دوره اول در تربیت جنسی مخاطبان و آموزش شیوه‌های صحیح انتخاب همسر ایفای نقش نمی‌کنند. به طوری که، حجم بسیار ناچیزی از کتب درسی به این امر مهم پرداخته است. نتایج این تحقیق با نتایج تحقیق حاضر همسو است. مطالعاتی در خصوص تحلیل برنامه درسی در چندین کشور انجام گرفته است. (Irala, Urdiain & Lopez, 2008) در تحلیل محتوای کتب درسی مدارس اسپانیا دریافتند که کمبود برنامه‌های آموزش جنسی و ازدواج در مدارس این کشور، نقش مهمی را در بروز معضلاتی همچون عفونت‌های جنسی، و افزایش نرخ بارداری‌های غیر اصولی و غیر اخلاقی، در میان نوجوانان، ایفا کرده است. آن‌ها در مطالعه خود به تحلیل محتوای دوازده کتاب درسی (تقریباً هشتاد درصد از کتب درسی متوسطه دوره اول مدارس اسپانیا)، در خصوص مسائل جنسی، ازدواج

و تشکیل خانواده، تولید مثل و روشهای تنظیم خانواده، و ارتقای سبک های بهداشتی تولید مثل، پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق آن‌ها، حاکی بود که کتب درسی، فاقد توانایی انتقال اطلاعاتی دقیق و معتبر به مخاطب بوده، و در هر کتاب درسی، حتی پیام های نامناسب به یادگیرندگان منتقل می‌شوند. (Catalan, 2003)، نیز مجموعه‌ای مشتمل بر ۲۹۷ متن درسی را در مقاطع ابتدایی و متوسطه اسپانیا تحلیل کرده، و پس از تحلیل محتوای آن‌ها، آموزش موضوعاتی خاص، را در زمینه‌های بهداشتی و مراقبتی، ناکافی گزارش نموده است. این یافته‌ها نیز با نتایج تحقیق حاضر همسو هستند. تربیت یا پرورش جنسی^۱ و توجه به مقوله مهم ازدواج به توسعه مهارت‌های ضروری افراد در جهت تعامل بایسته با نیازهای درونی خود و جنس مخالف اشاره دارد. پرورش این بعد فردی است که می‌تواند از منظر تمامی رویکردهای برنامه درسی، اعم از رفتاری و دیسیپلینی - موضوعی، تا رویکردهای انسان‌گرایانه و ماورای فردی، باعث نیل به آرمان‌های تربیتی شود. کنار آمدن با خود و شکل‌گیری هویت و خود پنداره جنسی و عزت نفس و کرامت انسانی و به دنبال آن نیل به استعلا و روحانیت و زندگی زناشویی سالم (تأکید دیدگاه های انسان‌گرایانه و ماورای فردی)، تعامل شایسته با جنس مخالف، ایفای نقش شهروندی، همسری، والدینی و همکاری متأثر از یادگیری نقش جنسیتی (تأکید رویکردهای اجتماعی)، کارکرد مناسب و فراگیری مهارت‌های مربوط به امور جنسی (تأکید رویکردهای رفتاری و دیسیپلینی - موضوعی)، همگی حکایت از ضرورت توجه برنامه درسی به آموزش جنسی^۲، و به تبع آن زندگی سالم خانوادگی برای مخاطبان نظام آموزش و پرورش رسمی، دارند. چنانچه (Miller, 2000)، به نقش برنامه درسی و مدرسه در مسیر جامعه‌پذیری مخاطبان مدرسه‌ای اشاره نموده، و بر درونی‌سازی ارزش‌های جامعه و یادگیری آنان در ایفای نقش بزرگسالان تأکید می‌نماید (Mahram & Nabizadfh, 2007). بنابراین، لازم است دانش‌آموزان از همان دوران نوجوانی به صورت اصولی و منطبق با یافته‌های روان‌شناسی مرتبط با شیوه‌های صحیح انتخاب همسر و نوع رفتار مناسب با جنس مخالف، آشنا گردند تا در آینده با مشکلات جدی و مخرب مواجه نشوند. از دیدگاه افراد صاحب‌نظر سطح آکادمیک، افراد باید بتوانند قابلیت‌های لازم برای زندگی در یک جامعه مدنی را مانند تساهل، تسامح و حل تضاد از طریق گفتگو، مذاکره و مانند آن را به‌دست آورند، دانش‌آموزان باید افرادی صلح‌جو تربیت گردند، تا با روش‌های رفع تعارض و کشمکش بین فردی آشنا شده، و تعارضات و اختلافات خود با دیگران را با روش‌های

---

¹ sexual education

² sexual instruction

مسالمت‌آمیز حل کنند. به نظر آن‌ها امروزه افراد در سطوح مختلف به ویژه در سطح جهانی با انواع کشمکش‌ها و تعارضات غیر قابل باور روبرو هستند. دانش‌آموزان باید با این کشمکش‌ها آشنا شوند تا بتوانند برای ایجاد و گسترش صلح در سطح جهانی بکوشند. اما نتایج تحلیل محتوا نشان داد که به این مضمون در کتب درسی مطالعات اجتماعی توجه نشده است.

(Knowles, Torney&Barber,2018) در تحقیق خود با عنوان ارتباط بین آموزش و تعامل مدنی، به ارائه یافته‌های پایگاه داده‌های بین‌المللی وسیع، منابع ارزشمندی را برای محققان، استادان، معلمان و تصمیم‌گیرندگان برنامه درسی علاقه‌مند به مشارکت و آموزش مدنی، در ملت‌های دموکراتیک و خواهان دموکراسی، اشاره کرده‌اند. مطالعات در بیش از ۴۰ کشور با دانش‌آموزان ۱۴ تا ۱۵ ساله انجام شده است. در این بررسی، چهار محور مهم، برجسته شده است: تعاملات اجتماعی دانش‌آموزان، روش‌های آموزش و یادگیری شهروندی مشارکتی، هویت شهروندی و اجتماعی دانش‌آموزان؛ و ارزش‌ها و نگرش‌های شهروندی. آن‌ها اشاره کرده‌اند که این چهار مورد در کتب مطالعات اجتماعی رای این سنین مغفول مانده است. این موارد بر ارتباط بین آموزش و تعامل مدنی تأکید می‌کند و فرصت‌هایی را برای دانش‌آموزان، معلمان، برنامه‌ریزان و استادان، در زمینه برطرف کردن نقصان‌های آموزشی برنامه‌های درسی، در خصوص آموزش شهروندی، فراهم می‌کند (Hakimzadeh,2007). گزارش کرده است که در کتاب‌های سه ساله راهنمایی (متوسطه دوره اول کنونی) به آموزش مفاهیم مربوط به صلح و برابری کمتر از حد انتظار توجه شده است.

(Karakush, Turhan& Özturk , 2017) گزارش کرده‌اند که در متون برنامه درسی مطالعات اجتماعی به ابعاد عدالت اجتماعی و صلح و تعارض در جهان معاصر کمتر پرداخته شده است.

(Collado and Atxurra, 2006) گزارش کرده‌اند که در متون درسی دوره ابتدایی اسپانیا از تأکید، و توجه بر مفهوم تعارض اجتناب شده و مسئله حل تعارضات را بسیار کم لحاظ کرده‌اند. نتایج این پژوهش‌ها با این نتیجه تحقیق حاضر، همسو است. به نظر (Lotfabadi,2006) یکی از موارد ضروری برای آموزش شهروندی آموزش مسائل مربوط به صلح و مسالمت جویی، برابری اجتماعی و حرمت نهادن به تفاوت‌هاست و (Jamali Tazekand,Talebzadeh Nobarian & Abolghasemi, 2013) با استناد به پژوهش‌های داخلی و خارجی، یکی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های مهم تربیت شهروندی را علاقه‌مندی به صلح و پیشرفت جهانی گزارش کرده‌اند، و گنجاندن آن را در کتب مطالعات اجتماعی ضروری دانسته‌اند. همچنین، یونسکو یکی از ویژگی‌های فرهنگ شهروندی را صلح و آرامش، در سطوح مختلف، دانسته است (Unesco,2010).

(Sears & Vonne, 2005) پژوهشی در کشور کانادا انجام داده‌اند، و یکی از ویژگی‌های شهروند مطلوب را توانایی برای مذاکره و مشارکت با دیگران، احترام به تفاوت‌ها و تضادها، گوش‌دادن سازنده به دیگران گزارش کرده‌اند، همه این مهارت‌ها و به‌کارگیری آن‌ها موجب ایجاد صلح و حل تعارض‌ها می‌شود.

(Nines, Connor & Smith, 2012) گزارش کرده‌اند که آموزش شهروندی موجب ترویج صلح و آشتی در دراز مدت می‌شود و (Evans, 2006) اظهار کرده است که به نظر معلمان انگلستان آموزش شهروندی به عنوان راهی برای آشنایی نسل جوان با ترویج وحدت بود. (Kant, 1724-1804) معتقد بود شهروند شدن انسان‌ها بر پایه قراردادی اجتماعی، برای تنظیم روابط و تعارض‌ناداشتن است. شهروندی به معنای پایان دادن به جنگیدن برای یافتن حداکثر آزادی برای خود، و محدود کردن حداکثر آزادی دیگران است. از آن جا که ادراک افراد از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی متفاوت (و گاهی متعارض) است، همه افراد نیازمند آموزش شهروندی برای کنش و واکنش مسالمت‌آمیز در برخورد با تفاوت‌ها هستند. این آموزش‌ها می‌توانند در برگرداندن راهبردهای گفت و گو، مصالحه، آگاهی یافتن از فواید تفاوت‌های فردی و اجتماعی، رشد و پرورش استعدادها و ویژگی‌های درونی، پذیرش تفاوت‌ها و آگاهی از تعارض‌های تهدیدکننده حقوق انسانی (مانند نژاد پرستی، تبعیض جنسیتی، برتری‌بینی گروه‌های معین اجتماعی و فرهنگی و تعصبات فرقه‌گرایانه)، و ضرورت مقابله با آن‌ها باشند (Lotfabadi, 2006). با توجه به مطالب ذکر شده، آموزش مفاهیم مربوط به مسائل صلح و حل تعارضات بین افراد، گروه‌ها و کشورها بسیار ضروری است. یکی از موارد دیگر مورد تأکید استادان این بود که دانش‌آموزان بایستی بتوانند از حقوق خود دفاع کنند و در برابر ظالم بایستند. به نظر آن‌ها حق اعتراض، شکوفایی کرامت و عزت هر انسان است که باید از مدرسه شروع گردد. آن‌ها همچنین اشاره کرده‌اند که عضو جامعه نمی‌تواند در مقابل ظلم و فساد، و تبعیض و بی‌عدالتی سکوت کند، باید بیاموزد که در این زمینه مطالبه‌گر باشد. اما نتایج تحلیل محتوا نشان داد که این مضمون در کتاب‌های مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول مغفول مانده است. به نظر (Davies, and Evans, 2002) تمکین نکردن به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه یکی از مؤلفه‌های مهم شهروندی است. (Mehrmohammadi, 2000) عدم تمکین به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه را از جمله ویژگی‌هایی می‌داند که مفهوم شهروندی بر آن‌ها مبتنی است. یکی از اهداف اجتماعی که برای دانش‌آموز دوره متوسطه دوره اول تعریف شده این است که برای گرفتن حق خود و دیگران تلاش می‌کند (بر گرفته از اهداف دوره راهنمایی،

مصوب ششصد و چهل و هفتمین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش در سال ۱۳۶۹). لازم است در آموزش‌های شهروندی این مورد در نظر گرفته شود، و نتایج این تحقیق نشان داد این مفهوم مغفول مانده است، همسو نیست. خداوند، عدالت را تنها در سایه نفی هر گونه ظلم و ستمگری در انسانیت می‌داند و لذا هر گونه گرایش به ظلم، ولو اندک را قبیح می‌شمارد و از آن نهی می‌کند. این بدان معناست که شخص نه تنها خود نباید اهل ظلم و ستم باشد، بلکه نباید گرایش به ستمگران و ظالمان داشته باشد. از این رو می‌فرماید: «و به کسانی که ستم کرده‌اند متمایل نشوید که آتش دوزخ به شما می‌رسد و در برابر خدا برای شما دوستانی نخواهد بود و سرانجام یاری نخواهید شد.» (هود، آیه ۱۱۳). براساس آموزه‌های الهی، انسان‌ها همان گونه که باید عدالت خواه و ستم ستیز باشند، باید در شرایطی که به ایشان ستم روا می‌شود دست بر روی دست نگذارند بلکه به مقابله با ستم و ستمگران برخیزند (Rahmati, 2017). با توجه به آنچه گفته شد لازم است آموزش‌هایی مانند مقاومت در برابر ظالم، دفاع از حقوق خود و عدم تمکین به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه در کتب مطالعات اجتماعی گنجانده شوند تا در آینده شهروندانی داشته باشیم که بتوانند از حقوق خود، جامعه و کشور خود به خوبی دفاع کنند. از موضوعات دیگر مورد تأکید استادان، مسائل مربوط به آرامش و امنیت از قبیل آشنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت امنیت و داشتن حس قدردانی برای برخورداری از آن بود. امنیت ناظر بر تدارک سلامت افراد جامعه در مقابل اقدامات خشونت آمیز و رفع دغدغه‌های ذهنی یعنی همان احساس عدم امنیت، است. اما نتایج تحلیل نشان داد که این موارد در برنامه درسی مغفول مانده‌اند (Shahidi, 2006)؛ در پژوهش خود سه نوع حقوق اصلی را که حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اجتماعی - اقتصادی است را مطرح کرده است. اولین دسته این حقوق، یعنی حقوق مدنی، آزادی‌های زیر را شامل می‌شود: آزادی فردی، آزادی افکار و اعتقادات، آزادی بیان، آزادی تحرک، برخورداری از قانونمندی و عدالت. دسته دوم، حقوق سیاسی: شامل آن دسته از آزادی‌های فردی است که می‌تواند یکی از اجتماعات یا احزاب سیاسی وابسته باشد. همچنین با انتخابات رهبران و کنترل سیاسی و قضایی در راه تمرین قدرت مشارکت کند. دسته سوم یعنی حقوق اجتماعی - اقتصادی: عبارتند از امنیت جانی، امنیت مالی، که اگر شرایط برقراری امنیت برقرار باشد، شهروند با رضایت کامل روزگار سپری می‌کند و در حفظ آن می‌کوشد. اما نتایج این پژوهش نشان داد که افراد به مقوله امنیت، اهمیت چندانی قائل نیستند که با نتایج تحقیق حاضر همسو است. از این رو دانش‌آموزان بایستی از طریق محتواهای درسی بیاموزند که مخدوش شدن اطمینان خاطر در زندگی شهروندی بنا به دلایل غیر منطقی، امنیت را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

بنابراین، هر فرد به عنوان شهروند لازم است در تمهید فضا و ابزارهای لازم برای تأمین امنیت بکوشد و آن را به عنوان یک ارزش بپذیرد. برخورداری از امنیت حق هر انسان است که لازم است آن را بشناسد، و در مقابل این حق تکلیف خود را نیز ادا نماید. در سایه سار چنین تلاش ها و اقداماتی، ارزش و اهمیت امنیت را درک خواهد کرد و به دلیل برخورداری از چنین ارزشی قدر دان خواهد بود. از دیگر موضوعاتی که صاحب نظران بر آن‌ها تأکید داشته اند، شناخت مسائل اجتماعی، تربیت و سواد سیاسی، شناخت تشکل های مدنی و نحوه ی فعالیت آن‌ها در کتب درسی بود. حکومت‌ها و قوانین اجتماعی، در ارتباطی فعال با نظام آموزشی امکان ادامه بقا می‌یابند. به مرور در عصر تغییر و تحول، نقش نهادهای آموزشی در تغییرات سیاسی - اجتماعی، مورد تأکید قرار می‌گیرد و روشن است که ادامه حیات اجتماعی یک دولت و ملت، جز با تربیت سیاسی، شناخت مسائل اجتماعی، ارتقای سواد سیاسی، شناخت تشکل های مدنی و نحوه ی فعالیت آن‌ها در کتب درسی و... ممکن نخواهد بود. و نتایج تحقیق، اشاره بر مغفول ماندن این مطالب دارند. هدف از تربیت سیاسی، در آموزش و پرورش، شناساندن مسائل روز اجتماعی و مؤسسات اجتماعی و سیاسی و آشنا ساختن با نحوه ی فعالیت‌های آنان که همگام با فرهنگ اسلامی به بقای خود ادامه می‌دهند، است. دانش‌آموزان بایستی مجموعه‌های سیاسی و اجتماعی را از منظر ژرف اندیشی، خواهان صلح و امنیت بودن، خواهان عدالت و توسعه آموزش و پرورش، بکاوند. آن‌ها باید بیاموند که اصول تربیت سیاسی، شامل مواردی از این قبیل می‌باشند: صداقت، مسئولیت سیاسی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، شایسته سالاری، حق مداری، وفای به عهد، مدارا، ظلم ستیزی و وحدت، تعامل شایسته و صاحب‌نظرانه، محبت، تشویق و تنبیه، نظارت و امانتداری (Masoudian&Beheshti,2013). همان طور که در سطور بالا نیز اشاره شد، (Shahidi,2006)، نیز در پژوهش خود که سه نوع حقوق اصلی (حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اجتماعی - اقتصادی) را مطرح کرده، بر مغفول ماندن این موارد تأکید نموده است. که یافته‌های وی با نتایج این تحقیق همسو است. بحث مهارت‌های زندگی مورد تأکید صاحب‌نظران سطح آکادمیک (استادان) بود. آن‌ها تأکید کرده‌اند که مهارت‌هایی مانند حل مسئله و تصمیم‌گیری، نه گفتن و همدلی باید در کتب مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول وجود داشته باشد، اما نتایج تحلیل نشان داد که این مضامین در کتاب‌های مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول مغفول مانده است، به نظر متخصصان دانشگاهی وجود مشکل در زندگی، طبیعی است و هر کسی در زندگی خود با مشکلاتی روبرو می‌شود. بنابراین، به جای منفعلانه عمل کردن و آرزو کردن برای این که ای کاش هیچ مشکلی در زندگی پیش نیاید، بهتر است آموزش دانش‌آموزان

بر این اساس باشد که چگونه مشکلات خود را حل کنند. برخورداری از توانایی لازم برای حل موفقیت‌آمیز مسائل موجب می‌شود تا اعتماد به نفس بیشتر شود و احساس ارزشمندی بیشتری به وجود می‌آید. ولی اگر دانش‌آموزان فاقد مهارت‌های لازم برای حل مشکل باشند، در سازگاری با محیط اطراف، دچار مشکل شده و بهداشت روانی افراد، در معرض تهدید قرار می‌گیرد. کسب مهارت حل مسئله افراد را قادر می‌سازد تا به طور سازنده با مشکلات برخورد کنند. در واقع حل مسئله منعکس‌کننده یک رویکرد مثبت نسبت به زندگی است، و نقطه مقابل درماندگی محسوب می‌شود. درس‌ها باید پیوند نزدیکی با مهارت‌های زندگی داشته باشند. به نظر متخصصان دانشگاهی آموزش مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری در دانش‌آموزان، و وجود چنین محتوایی در کتب درسی بسیار لازم است و دبیران باید مهارت نحوه حل مسئله را آموزش دهند، یکی از مواردی که بایستی گنجانده شود، مهارت‌های اساسی ده‌گانه زندگی (ارتباط موثر، حل مسئله، همدلی، اعتماد به نفس و ...) است. البته با توجه به جدول ۱ بعضی از مفاهیم مربوط به مهارت‌های زندگی مانند شناخت خود، خود مراقبتی، درک نیازهای خود و احساس خود ارزشمندی در کتب مطالعات اجتماعی موجود است، اما مهارت‌های اساسی که در بالا اشاره شد مغفول مانده است. این نتایج با نتایج پژوهش‌های (Safarnavadeh&Musapour,2008) و (Mirfattahi,2011) که مهارت‌های زندگی را جزء موضوعات مغفول در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، گزارش کرده‌اند، همسو است. (Abdollahzadeh,2010) گزارش کرده است که میزان توجه کتاب‌های مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول به مهارت‌های اجتماعی، متوسط است، که تا حدودی با نتایج این تحقیق همسو است. مهارت‌های زندگی توانایی‌هایی هستند که با تمرین مداوم پرورش می‌یابند و شخص را برای روبه‌رو شدن با مسائل روزانه زندگی، افزایش توانایی‌های روانی، اجتماعی و بهداشتی آماده می‌کنند. مهارت‌های زندگی، ابزاری قوی، در دست متولیان سلامت روانی جامعه و در جهت توانمندسازی جوانان در ابعاد روانی - اجتماعی است. این مهارت‌ها به افراد کمک می‌کنند تا مثبت عمل کرده، هم خودشان و هم جامعه را از آسیب‌های روانی - اجتماعی حفظ کرده، و سطح بهداشت روانی خویش و جامعه را ارتقا بخشند (Naeem,2016). یادگیری مهارت‌های زندگی برای همه افراد جامعه ضروری است، اما این مهارت‌ها در سنین نوجوانی و جوانی اهمیت ویژه‌ای دارد. هم‌زمان با رشد جسمانی و روانی، انتظار جامعه و خانواده نیز از فرد نوجوان و جوان افزایش می‌یابد؛ نوجوانان و جوانانی که این مهارت‌ها و شیوه‌های صحیح رفتاری را فرا نگرفته باشند و مهارت‌های لازم را در جهت تطبیق خود با خانواده و جامعه نیاموخته باشند، با آسیب‌های جدی و متعددی

روبه‌رو خواهند شد. بنابراین، کم توجهی یا بی توجهی به آموزش مهارت‌های زندگی می‌تواند صدمات جبران‌ناپذیری را برای فرد و جامعه به دنبال داشته باشد؛ لذا ضروری است به آموزش آن توجه بیشتر شود و در محتوای کتب مطالعات اجتماعی به این موارد مغفول بیشتر پرداخته شود. بسیاری از استادان به نقش‌های جنسیتی اشاره کرده‌اند و توجه به آن را برای نوجوانان مهم دانسته‌اند. مثلاً گفتند: «با توجه به مناقشات موضوعی و محتوایی کارکردهای جنسیت در فرهنگ و جامعه ایران، بهتر است، نقش‌هایی که در کتب درسی برای زن و مرد آورده می‌شوند، متناسب با بستر و شرایط حال و آینده جامعه ایرانی باشند. تناقض رویکردی نسبت به مقوله جنسیت براساس تعاریف رژیم‌های مبتنی بر قدرت و ایدئولوژی از طریق گفتمان‌سازی در نوشتار متون باعث شوک اجتماعی و به تبع آن در ایجاد اختلال در جامعه هدف خواهد شد. دختران و پسران اگر به نقش‌های بارز خود در جامعه توجه کنند و مطابق با آن پیش بروند آسیب‌های اجتماعی پیش نمی‌آید و به تبع آن زندگی مشترک خانوادگی نیز بر پایه‌های محکم استوار می‌گردد. هویت جنسی و هم‌چنین شناسایی و آگاهی آن در ایران دارای اشکال است و در جامعه و فرهنگ حاکم بر آن تفاوت جنسیتی مشهود است و متأسفانه در متن و محتوای کتب درسی این مسئله خود را نشان می‌دهد. به طوری که در تصاویر کتب درسی، برتری جنسیتی نمود دارد. در خصوص نقش جنسیتی کم‌ترین اهمیت به جنس مؤنث داده می‌شود و یا نقش زنان در کتب بسیار کم‌رنگ می‌باشد، که لازم است در این مورد بازاندیشی به عمل آید». (Hazeri&Khalili, 2014) گزارش کرده‌اند که در کتاب‌های درسی به تربیت جنسیتی خیلی کم توجه شده است، و در کتاب‌های درسی تنها یک مورد از تربیت جنسی وجود دارد.

(Ebrahimi Harestani, A; Mahram, B & Liaghatdar, 2015) نتیجه گرفته‌اند که در محتوای برنامه درسی مقطع متوسطه دوره اول، بسیاری از قلمروهای موضوعی تربیت جنسی مورد غفلت واقع شده است. نتایج این پژوهش‌ها با پژوهش حاضر همسو می‌باشد. بی‌شک یکی از مهمترین جنبه‌های اجتماعی شدن کودکان و نوجوانان پذیرفتن نقش‌های جنسیتی از سوی آنهاست. جنس، مشخصه‌ای زیستی، و ذاتی، و تغییر نکردنی است. جنسیت، نقشی است که جامعه آن را در روند تربیت، تعریف و القا می‌کند و نحوه تعریف و تربیت جنسیت بسیار مهم است و متخصصان باید به آن توجه کنند. مغفول ماندن آن در کتب درسی به ویژه کتب مطالعات اجتماعی که نقش اصلی را در جهت آموزش نقش‌ها بر عهده دارد، نقص است و لازم است متخصصان و برنامه‌ریزان درسی این مضمون را در کتاب‌های مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول بگنجانند. یکی

دیگر از موضوعات مورد تأکید استادان، آموزش تفکر منطقی بود، در این خصوص استادان به مواردی مانند تقویت روحیه پرسشگری، کنجکاوی، اندیشه ورزی و ژرف اندیشی اشاره کرده‌اند. به نظر آن‌ها دانش‌آموزان را باید اندیشمند تربیت کرد و آن‌ها را منتقد و اندیشه ورز بار آورد. (Davies&Evans, 2002) گزارش کرده‌اند که در آموزش شهروندی فقط به اهداف دانایی محوری (آموختن مفاهیم شهروندی) توجه می‌شود و (Collado and Atxurra, 2006) نتیجه گرفته است که کتاب‌های درسی اسپانیا در رابطه با مؤلفه‌های تربیت شهروندی به مهارت‌های فکورانه و انتقادی توجه سطحی شده است و نسبتاً کم به آن پرداخته شده است.

یافته‌های (Jamali Tazekand, Talebzadeh Nobarian & Abolghasemi, 2013)

نشان می‌دهند که محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوره اول توجهی بر پرورش مهارت‌های گوناگون از جمله تفکر انتقادی ندارند. نتایج این پژوهش‌ها با نتایج پژوهش حاضر همسو هستند. پرورش شهروندانی متفکر، منتقد و خلاق و دارای تفکر منطقی در دنیای کنونی یکی از جهت‌گیری‌های ضروری است که کل نظام آموزشی باید به آن بپردازد. جامعه پویا به افرادی نیاز دارد که بتوانند با انعطاف پذیری و به طور فعال در امور مربوطه اجتماعی اعم از سیاسی و اقتصادی شرکت نمایند. برای تربیت چنین افرادی باید نظام آموزشی و نظام درسی به آن توجه کند و آن را در دستور کار برنامه‌های خود قرار دهد. لذا لازم است در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی به تربیت شهروندی متفکر و دارای تفکر منطقی توجه شود. بر اساس نتایج این تحقیق پیشنهاد می‌شود که کتب مطالعات اجتماعی متوسطه بر اساس مضامین آموزش شهروندی و نظر استادان مورد بازبینی قرار گیرد و مفاهیم مغفول آموزش شهروندی، در برنامه درسی قصد شده گنجانده شوند.

منابع

- Abdollahzadeh, R. (2010). *Study of the obtained curriculum and socially designed curriculum in the books of life skills and social studies in high school*. Master Thesis, University of Kordestan.
- Adib, Y; Fathi Azar, E; Karimi, S.B. & Soltani, A. (2016). Perceptions of faculty counselors from the absurd curriculum at university, a qualitative study. *Quarterly Journal of Qualitative Research in Curriculum Planning*, First Year, No. 3, pp.1-25.
- Bombardelli, O. (2014). Project Report ECLIPSE: European Citizenship Learning Program for Secondary Education. *Journal of Social Science Education*, v13 n3 p108-112.
- Chaka; Lephala, M; Ngesi, N. (2017). English Studies: Decolonisation, Deparochialising Knowledge and the Null Curriculum. *Perspectives in Education*, v35 ,n2 ,p208-229.
- Chowdhury, Tapashi B; Mohammed N. (2017). An Explorative Study on the Null Secondary Science Curriculum in Bangladesh. *Science Education International*, v28, n2, pp147-155
- Collado, M.C and Atxurra, R.L. (2006). Democratic citizenship in textbooks in spanish primary curriculum. *Curriculum studies*, Vol. 38, no, pp 205 – 228.
- Davies, I. and Evans, M. (2002). Encouraging active citizenship. *Educational Review*. 54(1), pp.6978.
- Ebrahimi Harestani, A; Mahram, B & Liaghatdar, (2015). Analyzing a neglected curriculum for the sexual education of male middle school students. *Journal of Research in Curriculum Planning (Knowledge and Research in Educational Sciences in Curriculum Planning)*, Volume 12, Number 17 (Vol. 44), pp 40.
- Emami, A; Welsh, D, H. B ; amadani, R & Davari, A. (2019). The impact of judgment and framing on entrepreneurs' decision-making. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, DOI: 10.1080/08276331.2018.1551461.
- Evans, M. (2006). Educating for citizenship: What teachers say and what teachers do. *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de education*, pp. 410435.
- Fathi Vajargah, C. (2002). Citizenship Education Curricula: A Hidden Priority for the Iranian Education System, *Journal of Humanities Research*, University of Esfahan, Volume 14, Number 2, Pages 181-206.
- Fathi Vajargah, C. (2016). *Basic principles and concepts of curriculum planning*. Tehran: Elme Ostadan Publications.
- Fathi Vajargah, C. & Diba Vajari, T. (2002). *Citizenship education*. Tehran: Fakher Publications.
- Gavidia Catalan, V. (2003). Health education in the Spanish school manuals. *Revista Espanola de salud publica*. 77(2). pp 275.
- Gholtash, A. (2009). *Reviewing the approaches of citizenship education in the curriculum of the elementary school of Iran in order to present the curriculum of citizenship education*. PhD Thesis, Islamic Azad University, Khorasgan Branch, Esfahan.
- Goodman, J & Adler, S. (2012). Becoming an Elementary Social Studies Teacher: A Study of Perspectives. *Journal Theory & Research in Social Education*

- , Volume 13. Pp 1-20.
- Hakimzadeh, R. (2007). Content analysis of middle school textbooks according to the issues and topics of the World Day in the field of curriculum, *Quarterly Journal of Curriculum Studies*, Second Year, No. 5, pp 30-31.
- Hazeri, A. & Khalili, A. (2014). Investigating Citizenship Education in the Open Curriculum of Iran's Official Education Institution. *Journal of Sociology of Social Institutions*, 1 (3), pp 131-149.
- Irala, J; Urdiain,I.J; Lopez del Burgo,C.(2008). Analysis of content about sexuality and human reproduction in school textbooks in Spain. *Public Health*. Volume 122., Issue 10, Oct2008 , pp1103-1193.
- Jamali Tazekand; M, Talebzadeh Nobarian, M & Abolghasemi, M. (2013). Analysis of the position of citizenship education components in the content of high school social science curriculum. *Journal of Research in Curriculum Planning (Knowledge and Research in Educational Sciences, Curriculum Planning)*, Volume 10, Number 10, Sequence 37, Pages 1-19.
- Karakush,M ; Buket Turhan ,T & Fikriye& Ö .(2017). Examination of Social Studies Curriculum and Course Books in the Context of Global Citizenship. *Universal Journal of Educational Research* 5(3): 472487.
- Kauper , K & Jacobs, M .(2019). *The Case for Slow Curriculum: Creative Subversion and the Curriculum Mind*. Creativity Theory and Action in Education book series (CTAE, volume 3). pp 339-360.
- Knowles, R. T.; Torney-Purta, J ; Barber, C .(2018). Enhancing citizenship learning with international comparative research: Analyses of IEA civic education datasets. *Citizenship Teaching & Learning, Volume 13, Number 1, 1 March 2018, pp. 7-30(24)*. Publisher: Intellect.
- Leek,J.(2016).Global citizenship educationin school curricula. A Polish perspective. *Journal of Social Studies Education ResearchSosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergis*.7(2),51-74 .
- Lincoln, YS. & Guba, EG. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Lotfabadi, H. (2006). Teaching national and global citizenship along with strengthening the identity and value system of students. *Journal of Educational Innovation*, No. 17, pp.11-44
- Mahmoudi, M. (2011). Content analysis of social studies textbooks in the first year of high school from the perspective of the type of citizenship education approach, *Quarterly Journal of Research in Curriculum Planning*, Year 8, Second Volume, Nos. 1 and 2., Consecutive 28 and 29. Pages 96-108.
- Mahram, B & Nabizadeh Shahri. (2007). *Examining the content of middle and high school textbooks in terms of sex education*. Third National Congress on Family and Sexual Health. Tehran: Cultural and Artistic Creations Center.
- Masoudian, P & Beheshti, S. (2013). Investigating the goals, principles and methods of political education based on Nahjolbalagheh. *Journal of Research in Islamic Education*, Year 20, New Volume, No.17, pp. 7-25.
- Mehr Mohammadi, M. (1998). Education and Civil Society. *Journal of Educational Research*. Volumes 6, Nos. 3 and 4. pp. 21-32.
- Miller, J. (2017). *Curriculum theories* (translated by Mahmoud Mehr Mohammadi, 2017). Tehran: Samt Publications.

- Mir Fattahi, M. (2011). *Study of the perception of middle school teachers in Tabriz about the neglected and unnecessary curriculum in social education in the 89-90 academic year*. Master Thesis in Educational Sciences. Islamic Azad University of Tabriz, Faculty of Humanities and Education.
- Mohammad Jani, S. (2011). *The level of social studies books and female students of the third grade of theoretical high school in the 4th district of Shiraz has citizenship skills*. Master's thesis, Islamic Azad University, Marvdasht Unit, Faculty of Educational Sciences and Psychology.
- Musapour, N. (2008). *Ignoring the dimensions of the components of the unspoken curriculum*. Lecture given at the second monthly meeting of the Iranian Curriculum Studies Association. Available at www.icsa.org.ir
- Naeem, M & Rezaei Sharif, A. (2016). The effectiveness of life skills training on marital adjustment and reducing domestic violence against women. *Journal of Psychology and Psychiatry*. Volume 3, Number 2, Pages .21-32.
- Nines, Ulrike, Connor, Unna O' & Smith, A. (2012). Citizenship education in divided societies: teachers' perspectives in Northern Ireland. *Citizenship Studies*, first article, 2012, pp1-14.
- Nourian, M. (2015). *Textbook Evaluation Methods with Emphasis on Quantitative and Qualitative Content Analysis*. Tehran: Shura Publications.
- Rahmati, M. (2017). The Quran's view of oppression and oppression. *Keyhan newspaper*, No. 19827, dated 89/10/9, page 6.
- Rezaei, H & Yamani, N. (2017). Null Curriculum: Neglected or Ineffective? *Iranian Journal of Medical Education*. Volume 17, Number 60, Pages 561-570.
- Safar Nawadeh, M & Musapour, N. (2008). *Learning curriculum for middle school social studies*. 7th Conference of the Iranian Curriculum Studies Association, middle and high school courses, challenges and perspectives. Tehran: Tarbiat Moallem University.
- Sarmad, Z, Bazargan, A. (2015). *Research Methods in Behavioral Sciences*. Tehran: Agha Publishing.
- Sears, A & Vonne, Y. (2005). Citizenship Education. *Canadian Education Association*.
In: www.cea.ca/media/en/citizenship=education.
- Shahbazi, W. (2014). *Review of the content of social and Persian textbooks in elementary school in terms of adaptation to career guidance goals in this course in terms of Robert Hopak*. Master Thesis. Teacher Training University, Faculty of Educational Sciences.
- Shahidinia, H. (2009). *Educational needs assessment of jobs in the field of art affiliated with the Islamic Propaganda Organization based on the Klein model*. Master Thesis, Allameh Tabatabayi University, Faculty of Educational Sciences and Psychology.
- Strandbrink, P. (2019). *Citizenship Education: Ideology or System? A Critical View on Civic Educational Policy Thinking*. Hershey, PA: IGI Global, 2019. p. 431-446.
- Tabrizi, M. (2014). Analysis of qualitative content from the perspective of deductive and inductive approaches. *Social Sciences Quarterly journal*, No. 64, pp. 138-105.

- Vaishali V & Bethany L.(2019). Caregiver socialization of emotion and child functioning in diverse families. *Developmental Review*, Volume 51, Pages 146-174.
- Yvonne M, Alan S.(2001). *Citizenship Education*. Canada: Canadian Education Association.

Extended Abstract

Identifying Dimensions of Neglected Curriculum Based on the Difference Between Academic Curriculum and Intended Citizenship Curriculum in the Secondary School Social Studies Textbooks

**Rozita Mostafapour¹ Yousef Adib² Sadegh Maleki
Avarsin³ Behnam Talebi⁴**

Introduction

Citizens, active participants in their social and cultural lives, successful and interested learners, and self-reliant and trustworthy individuals. Adolescents and young people need a right combination of intellectual and behavioral competencies and theoretical and practical knowledge to begin their independent lives, and the school must play its part in helping them fulfil this complex task and make the able to enter the social life. Considering the fact that our country's education system is of a centralized type, the role of the curriculum in it is twofold. Indeed, great care is required for the development of curriculums, and inclusion/exclusion of concepts in it/from it. Therefore, it is necessary for the researchers to carefully examine different dimensions of any curriculum in order to understand their strengths and weaknesses Social sciences subject areas are among important school subjects which are closely related to citizenship education and the high school social sciences textbook usually includes citizenship education programs. It is necessary to determine how the concept of citizenship has been defined through the textbook and what dimensions of citizen education have been neglected in designing the textbooks. The neglected curriculum is that part of the curriculum which has been neglected and omitted and students will never have the opportunity to learn it.

Research question

What are the dimensions of the neglected curriculum based on the differences between the academic curriculum and the curriculum for teaching citizenship Individuals must learn how to participate effectively

in the various aspects of life in their local, national, and global communities. Students, too, need to be educated in the areas of ethics, social development, and knowledge and understanding of the world in order for them to be able to participate in the decision making processes at home, school, and in the community as a responsible citizen. Indeed, education needs to be socially tailored to individuals' circumstances. Today, citizenship education is not only a need, but also a priority. Citizenship education is important because individuals need to learn how to participate effectively in the community to improve various aspects of their lives. Educating decent and responsible citizens can be considered as a great help to individual and social development and lead to nature reserve. Citizenship trainings can be provided by the family, the school, the mass media, and social institutions but the primary responsibility rests with the education system. Education should help children and adolescents to become responsible citizens in the high school social studies textbooks?

Materials and methods

Two qualitative methods, namely qualitative content analysis of the texts and qualitative case study, were used in this study in line with its main objectives. Concerning content analysis of the texts, the entire 7th, 8th, and 9th grade social sciences textbooks were analyzed. The unit of analysis was a course, and the recoding unit was either a paragraph, an image, or a task. With regard to qualitative case study, participants included Social Studies and Sociology instructors at Tabriz and Urmia Universities. Here, the participants were interviewed and the obtained data were analyzed using thematic analysis. Then, data obtained from both qualitative research methods were subjected to the Max QDA Software and coding was performed. It was further revealed that the whole data set met the criteria of validity, reliability, accuracy and precision. Finally, the concepts which were obtained through interviewing with instructors were compared to the concepts within the textbooks.

Results

The findings indicated that dimensions of economic education, namely making students familiar with new jobs in social networks and helping them to choose the right job, try seriously in financial fields, and be familiar with the concept of savings and dimensions of family education, namely making students familiar with spousal selection methods, dimensions of peace education, namely proposing conflict resolution, –

developing resistance to oppression, and giving self-defense instruction, security, dimensions of political education, providing life skills training, making students familiar with gender roles familiarity, and logical thinking training were neglected by instructors neglected for professors.

Discussion

Based on the research, students suffer from a number of weaknesses in the use of some citizenship skills. It is necessary to thoroughly examine different dimensions of every curriculum in order to determine the strengths and weaknesses in it. Furthermore, the neglected curriculum should be paid attention to in every education in an attempt to train more responsible citizens.. The results of this study revealed that neglected curriculum, as compared to hidden curriculum, has not been seriously considered in the education system. However, paying attention to the neglected curriculum can be of great importance who aims at proper training of decent citizens for the future. . , Considering most of curriculum developing models, information resources, and experts' viewpoints, community needs and learners' needs should be considered in developing any balanced curriculum. Thus, it is recommended that curriculum planners, with a combination of perspectives (Professors, experts, community needs) and examine what students can learn in a citizenship education program through gaining the perspectives of university instructors and experts and doing community needs assessment. Neglected curriculum should also be considered in developing any curriculum based on citizenship education which tries to take appropriate, effective and practical measures for training responsible citizen for the future.

Keywords: citizenship education; neglected curriculum; academic curriculum,; social studies; high school

---

- 1-Ph.D Student, Curriculum studies, Tabriz Branch, Islamic Azad University.

rozitamostafapur@yahoo.com

- 2-Professor of department of Educational sciences faculty , Tabriz university, (Corresponding Author)

- 3- Associate professor of Department of Educational Sciences Faculty, Tabriz Islamic Azad University

- 4-Assistant professor of Department of Educational Sciences Faculty, Tabriz Islamic Azad University